॥ નમો નમઃ શ્રી પ્રેમસૂરયે ॥

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા

(દિવ્ય-દર્શન પ્રવચન મહોદધિ)

આનંદઘનજી કૃત સ્તવન રહસ્યાર્થ - ૬ + ઉપા. યશોવિજય કૃત ચોવિશી રહસ્યાર્થ ૧ થી ૭

ભાગ-૫૫

:: પ્રવચનકાર ::

ન્યાય વિશારદ,
સેંકડો ભવ્યાત્માઓના રાહબર
પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય
ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા

::પ્રકાશક::

કુમારપાળભાઈ વી. શાહ
દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ
૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી,
કલિકુંડ-ધોળકા,
(અમદાવાદ)

સકલાગમરહસ્યવેદી પૂ.સ્વ. આચાર્યદેવ **શ્રી વિજય દાનસૂરીશ્વરજી મહારાજ**ના પટ્ટાલંકાર સિદ્ધાન્તમહોદધિ પૂ. આચાર્યદેવ **શ્રી વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ**ના વિદ્વાન શિષ્યરત્ન પૂ. મુનિરાજ **શ્રી ભાનુવિજયજી મહારાજ**ના મનનીય આર્હત્ પ્રવચનોનું પ્રકાશન એટલે...

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા (ભાગ-૫૫)

દિવ્ય-દર્શન પ્રવચન મહોદધિ - આનંદઘનજી કૃત સ્તવન રહસ્યાર્થ - ૬ + ઉપા. યશોવિજય કૃત ચોવિશી રહસ્યાર્થ ૧ થી ૭

:: શુભાશિષ ::

તપાગચ્છ ભૂષણ સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય
શ્રી વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા

:: પ્રેરક-માર્ગદર્શક ::

સંઘ શાસન કૌશલ્યાધાર પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય જયસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજા

:: સહાયક ::

સરળ સ્વભાવી પ.પૂ.પં.શ્રી પદ્મસેનવિજયજી મ.સા.

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૫૦ **કિંમત : ૧૫૦/-**

વિમોચન : પોષ સુદ-૧૨, વિ.સં.૨૦૬૮, તા.૬-૧-૨૦૧૨, શુક્રવાર
ગુરુદેવ પૂ.આ.શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ દીક્ષા દિન

:: પ્રાપ્તિસ્થાન ::

દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ ૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી, ધોળકા ડૉ. હેમંતભાઈ-અમદાવાદ (૦૭૯)-૨૬૬૩૦૦૦૬	દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ ૨૯/૩૦, વાસૂપૂજ્ય બંગલો, સેટેલાઈટ, અમદાવાદ ડૉ. સંજયભાઈ-સુરત ૯૮૨૫૧ ૨૧૪૫૫	શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ જૈન જ્ઞાન શાળા ૩૬, જ્ઞાનમંદિર સોસાયટી, નવકાર જૈન દેરાસર સામે, વાસણા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭ મો. ૯૪૨૭૦ ૩૭૪૯૧ (રાહુલભાઈ)

શ્રેયસ્કર અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ
૧૦૬, એસ.વી.રોડ, ઈર્લા-પાર્લા (વેસ્ટ)
ફોન : ૨૬૭૧૯૩૫૭

ટાઈપ સેટીંગ - મુદ્રક
જય જિનેન્દ્ર ગ્રાફીક્સ (નીતિન શાહ - જય જિનેન્દ્ર)
૩૦, સ્વાતિ સોસાયટી, સેન્ટ ઝેવીયર્સ હાઈસ્કુલ રોડ,
નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૧૪. મો. ૯૮૨૫૦ ૨૪૨૦૪
ફોન : (ઓ) ૨૫૬૨ ૧૬૨૩ (ઘર) ૨૬૫૬ ૨૭૯૫
E-mail : jayjinendra90@yahoo.com

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૩૫,અંક-૧૬,તા.૩-૧-૧૯૮૭

શ્રી પદ્મપ્રભજિન સ્તવન-૬

પ્રદ્મપ્રભ જિન જઈ અલગા વસ્યા, જિહાંથી નાવે લેખોજી;
કાગળ ને મષી તિંહા નવિ સંપજે, ન ચલે વાટ વિશેષોજી.
સુગુણ સનેહા રે કદીય ન વીસરે...૧
ઈહાંથી તિહા જઈ કોઈ આવે નહીં, નવિ કહે સંદેશોજી;
જેહને મિલવું દોહિલું, તેહશું નેહ તે આપ કિલેશોજી. સુગુણ...૨
વીતરાગશું નેહ તે એક પખો, કીજે કવણ પ્રકારોજી.
ઘોડો દોડે રે સાહિબ વાજમાં, મન નાણે અસવારોજી. સુગુણ...૩
સાચી ભક્તિ રે ભાવન રસ કહ્યો, રસ હોય તિંહા દોય રીઝેજી;
રસ ને રીઝ બેહુ હોડા હોડશું, મનના મનોરથ સીઝેજી. સુગુણ...૪
પણ ગુણવંતા ગોઠે ગાજશું, મોટા તે વિશ્રામોજી,
વાચક જસ કહે એહી જ આશરે, સુખ લહું ઠામો ઠામજી. સુગુણ...૫

શ્રી પદ્મપ્રભજિન સ્તવન વિવેચના-૬

પ્રદ્મપ્રભ જિન જઈ અલગા વસ્યા, જિહાંથી નાવે લેખોજી;
કાગળ ને મષી તિંહા નવિ સંપજે, ન ચલે વાટ વિશેષોજી.
સુગુણ સનેહા રે કદીય ન વીસરે...૧

ભાવાર્થ : (વર્તમાન ચોવીશીના છઠ્ઠા જિનેશ્વર ભગવાન) શ્રી પદ્મપ્રભ સ્વામી (અહીંથી સાતરાજલોક દૂર જઈ જુદા વસીને બેઠા છે. મારે શી રીતે એમને મળવું ?) એમની તરફથી કોઈ પત્ર પણ આવતો નથી, (કે જેથી પત્ર દેખીને ય મળ્યા તુલ્ય આનંદ થાય. પત્ર ન આવવાનું કારણ) ત્યાં કાગળ ને શાહી મળતી નથી. (તો પછી હું ત્યાં જાતે જઈને જ એમને ન મળું ? પરંતુ) ત્યાં પહોંચવાનો વિશેષ માર્ગ કોઈ જતો દેખાતો નથી. (હવે શું કરવું ? કેમ કે સદ્‌ગુણોભર્યા સ્નેહીને મળ્યા વિના કેમ રહેવાય ? અને) સદ્‌ગુણોભર્યા સ્નેહી કદીય વીસર્યા વીસરાતા નથી.

વિવેચન : પાંચમા સુમતિનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં કવિએ પાણીની સપાટી પર તેલનું ટીપું વિસ્તરે તેમ પોતાની પ્રીતિ પ્રભુના ગુણો પર વિસ્તર્યાનું જણાવી પ્રભુ સાથે અતૂટ પ્રીતિ-ભક્તિનો રંગ લાગ્યાનું કહ્યું. પ્રભુના ગુણો એવા છે કે, એ આપણી પ્રીતિને આકર્ષે છે. પરંતુ કવિને દૂર રહીને પ્રભુ સાથે પ્રીત કર્યાથી સંતોષ નથી. પ્રભુને સાક્ષાત્ મળવા-ભેટવાના અને પ્રભુની સાથે જ વસવાના કોડ છે; કેમ કે સાથે વસ્યા વિના પ્રભુની રીઝ કેવી રીતે મળે ? તેથી કહે છે - 'પ્રભુને મળવું કેવી રીતે ? કેમ કે પ્રભુ તો અહીંથી મોક્ષમાં ઉપડી ગયા, અને ઠેઠ ૭ રાજલોક ઊંચે જઈને અળગા વસ્યા છે ! તો એટલે બધે દૂર જવું ને પ્રભુને મળવું કેવી રીતે ? કદાચ કોઈ કહે,

પ્રશ્ન : પ્રભુ પર પ્રીત જમાવી છે પછી પ્રભુ સાક્ષાત્ ન મળ્યા, તો શી મોટી ખોટ આવે છે ? પ્રભુ તો દયાળુ છે, દૂર વસેલા પર પણ કૃપા-અનુગ્રહ-રીઝ કરે જ છે.

ઉત્તર : આપણી દશા બાળક જેવી છે. બાળકને માતા પર ઘણીય પ્રીતિ હોય છે, છતાં એ માતાનું સાંનિધ્ય એવું ઇચ્છે છે, કે એને માતા દૂર રહે એ પાલવતું નથી. માતા પાસે હોય તો માતાની ખુશી જોઈ પોતે ખુશ થાય છે. માતાનો પ્રેમાળ ચહેરો જોઈ એને માતા પર પ્રેમ વધતો રહે છે. એમ ભક્તને પ્રભુ દૂર રહે એ પાલવતું નથી; પ્રભુ પાસે હોય તો પ્રભુની પ્રેમાળ મુદ્રા જોઈ પોતાને પ્રભુ પર પ્રેમ વધતો રહે.

ગૌતમસ્વામીને મહાવીર પ્રભુ પાસે ને પાસે હતા, તો પ્રભુ પર એમનો પ્રેમ

વધતો રહેતો. પ્રભુ 'ગૌતમ ! ગૌતમ ! સંબોધતા, એથી એમનો રાજીપો વધી જતો. અવસરે પ્રભુના મુખથી ગૌતમ મહારાજને કોઈ આદેશ મળતો, ત્યારે વળી એમનો આનંદ ઓર વધી જતો.

પરંતુ ગૌતમ મહારાજને તો પ્રભુ પાસે હોવાથી આ લાભ મળતા. ત્યારે મારે તો 'પદ્મપ્રભ જિન જઈ અળગા વસ્યા' અર્થાત્ પ્રભુ દૂર અળગા જઈ વસેલા છે. તો મને શી રીતે આ લાભો મળે ? હા, દૂર દેશ વસતાને એક આશરો છે, ભલે સ્નેહી રૂબરૂ નથી મળતા, પણ એનો એક કાગળ આવે તો ય આનંદ થાય. જેમ કે પરદેશ વસતા માતૃભક્ત દીકરાને માતાનો પત્ર આવે, તો ય એને આનંદ આનંદ થાય છે; એમ મને પ્રભુનો પત્ર આવે, તો ય આનંદ થાય. પરંતુ અહીં તો,

'તિંહાથી નાવે લેખોજી.'

પ્રભુ તરફથી કોઈ ચિઠ્ઠી કે પત્ર પણ આવતો નથી, તો મને શી રીતે આનંદ થાય ? મારે શી રીતે પ્રીત ટકાવવી ?

'કાગળ ને મષી તિંહા નહિ સંપજે.'

ભગવાન તરફથી પત્ર નહિ આવવાનું કારણ, – ત્યાં પત્ર લખવાનાં સાધનરૂપ કાગળ અને શાહી મળતા નથી. તો અહીં સવાલ થાય કે,–

પ્રશ્ન : શું ત્યાં કાગળ-શાહી મળતા હોત, તો ભગવાન પત્ર લખત ? ના, ભગવાન તો કૃતકૃત્ય થઈ ગયા છે, એમના બધા કામ સમાપ્ત થઈ ગયા છે, એટલે હવે શાનો પત્ર લખે ? તો આ કહેવાનો શો અર્થ કે 'ત્યાં કાગળ-શાહી મળતા નથી માટે પત્ર નથી લખતા ?'

ઉત્તર : પ્રભુ કૃતકૃત્ય હોવાથી જ પત્ર ન લખે એ હકીકતે સાચું છતાં, જેમ કહેવાય કે, પ્રભુ દૂર દેશ જઈ વસ્યા છે માટે એમનો પત્ર આવતો નથી, તેમ હકીકતે આ સાચું કે મોક્ષમાં કાગળ શાહી નથી મળતા; પરંતુ વ્યવહારથી એમ કહેવાય કે ત્યાં કાગળ-શાહી નથી મળતા તેથી પ્રભુ પત્ર લખતા નથી. ભક્ત માણસ પ્રભુને ભક્તિથી વિનંતિ કરે કે, 'પ્રભુ ! એક કાગળ તો લખો. આ જગતમાં દેખાય છે કે, સ્નેહી સંબંધી દૂર હોય છતાં, જો એનો એક કાગળ આવે છે તો ધરપત થાય છે.' આમ સેવકની આ વિનંતી પર જાણે પ્રભુ કહે કે, 'જો ભાઈ ! અહીં તો પત્ર લખવા માટે કાગળ ને શાહી મળતા નથી.' તો પછી ભક્તનું કર્તવ્ય છે કે, – ખેર ! તો પછી કાગળ-પત્રની રાહ જોયા વિના આપણે જાતે જ પ્રભુ પાસે પહોંચી જવું.' ત્યારે અહીં કવિ કહે છે–

'ન ચલે વાટ વિશેષોજી.'

પ્રભુને ભેગા થવાનો માર્ગવિશેષ, અર્થાત્ ખાસ માર્ગ કે જે પ્રભુના મુકામે જતો

હોય, એવો કોઈ દેખાતો નથી. પ્રભુનો મુકામ સાતરાજલોક ઊંચે સિદ્ધશિલા પર છે, ને ત્યાં સુધી જવાની કોઈએ કેડી પાડી હોય એવું છે જ નહિ. કદાચ કહો,–

પ્રશ્ન : આ માર્ગવિશેષ એ કાંઈ જમીન પરના કોઈ ગામ જવાના માર્ગ જેવો માર્ગ નથી; પરંતુ આ તો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયરૂપ માર્ગ છે. અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન-ચારિત્રરૂપ માર્ગ છે, ને તે તો હાલ અહીં પાંચમા આરામાં વિદ્યમાન છે. વળી એ, મિથ્યાદર્શનોએ કહેલા મોક્ષના કલ્પિત ઉપાય કરતાં સર્વજ્ઞકથિત યથાર્થ ઉપાયરૂપ હોવાથી, માર્ગવિશેષ, જે અહીં મળે છે; તો પછી કવિ કેમ કહે છે,'ન ચલે વાટ વિશેષોજી ?'

ઉત્તર : એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે, અહીં માર્ગવિશેષ તરીકે ઠેઠ મોક્ષે પહોંચાડે એવો માર્ગ લેવો છે. ત્યારે અવસર્પિણી યુગના પંચમકાળમાં ભરતક્ષેત્રમાંથી મોક્ષે જવાનું બંધ છે. અલબત્ત અત્યારે વીતરાગ તીર્થંકર ભગવાનનું શાસન હજી હયાત છે. એટલે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીનો મોક્ષમાર્ગ પણ વિદ્યમાન છે; કિન્તુ તે રત્નત્રયી પરાકાષ્ઠાથી સધાય, અર્થાત્ રત્નત્રયી પૈકી ચારિત્રરત્ન વીતરાગ અવસ્થાનું 'યથાખ્યાત ચારિત્ર' સધાય, તો જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય. આ ચારિત્ર માટે ક્ષપક-શ્રેણીના ઉચ્ચ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય આવવા જોઈએ, ને એ માટે ઉચ્ચ કોટિનું મનોબળ જોઈએ. અને તેવું મનોબળ શરીરના શ્રેષ્ઠ કોટિના 'વજ્રઋષભનારાચ' નામના સંઘયણ-બળ ઉપર આવી શકે. પરંતુ આ પંચમકાળના જીવોમાં એવું પુણ્ય નથી હોતું, તેથી તેવા સંઘયણના અભાવે તેવું મનોબળ નહિ; એટલે પંચમકાળે જિનશાસન અને રત્નત્રયી પામવા છતાં ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર 'યથાખ્યાત ચારિત્ર' પામી શકાતું નથી. એટલે અત્યારે આ ભરતક્ષેત્રમાંથી વિશેષ મોક્ષમાર્ગ નથી મળતો કે જેથી અહીંથી સીધા મોક્ષે પહોંચી શકાય. આ હિસાબે કવિએ અહીં ઠીક જ કહ્યું કે, 'ન ચલે વાટ વિશેષોજી.' અહીં એક પ્રશ્ન થાય, –

પ્રશ્ન : આજે ભરતક્ષેત્રમાંથી ભલે ઠેઠ મોક્ષ સુધી ન પહોંચાતું હોય, તો પણ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો જે માર્ગ છે, એનાથી મોક્ષ નજીક તો થાય જ છે. એટલે મિથ્યાદર્શનોના માર્ગની અપેક્ષાએ જૈનદર્શનના આ રત્નત્રયી માર્ગને **'માર્ગવિશેષ'** જરૂર કહી શકાય. હવે જો એ આજે પણ અહીં મળે છે, તો 'ન ચલે વાટ વિશેષોજી' કેમ કહ્યું ?

જેવી રીતે વ્યવહારમાં મુંબઈથી પાલીતાણાની સીધી લાઈન ન મળતી હોય, છતાં વાયા-વિરમગામ જે-જે લાઈનથી જવાતું હોય, તે તે લાઈન એ પાલીતાણાનો જ માર્ગ કહેવાય છે; એમ અહીં પણ પ્રાપ્ત થતી રત્નત્રયીથી ભલે અહીંથી સીધા મોક્ષે ન જવાય, પરંતુ આ જનમની રત્નત્રયીની સાધના પછીના જનમમાં રત્નત્રયીથી

સીધા મોક્ષે જઈ તો શકાય છે, એટલે કે પદ્મપ્રભસ્વામી જિનને મોક્ષમાં જઈ મળી શકાય છે. તો અહીંની સધાતી રત્નત્રયી એ પણ એ પ્રભુને મળવાની વાટ વિશેષ જ કહેવાય; છતાં કવિએ 'ન ચલે વાટ વિશેષોજી' કહ્યું, એનો ભાવ શો ?

ઉત્તર : કવિની પોતાની આ અંગત વાત છે કે મારા માટે આજે વાટવિશેષ ચાલતી નથી; ભાવ એ છે કે 'રત્નત્રયી' નામ દીધું, 'સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર' નામ દીધું અર્થાત્ એ દ્રવ્યક્રિયારૂપે સાધ્યા, એટલા માત્રથી તરાતું નથી;

ભાવ વિનાની દ્રવ્યક્રિયા અંતિમ તારણહાર નથી બની શકતી.

માટે એ સમ્યગ્દર્શનાદિ ભાવ ક્રિયારૂપ સધાવા જોઈએ; અને રત્નત્રયીને ભાવથી સાધવા જવાની આડે આ કળિકાળમાં એવા પ્રતિબળો પ્રસરી ગયા છે કે, જે ભાવ-સાધના ન આવવા દે.

દા.ત., ભાવરત્નત્રયીની સાધના માટે જરૂરી ૬ વસ્તુ છે, જેમ કે

१तच्चित्ते, २तम्मणे ३तल्लेस्से ४तदज्झवसाणऽज्झवसिए,

५तदप्पिअकरणे ६तदट्ठोवउत्त

અર્થાત્ ૧. તચ્ચિત્ત, ૨. તન્મન, ૩. તલ્લેશ્ય, ૪. તદધ્યવસાનાધ્યવસિત, ૫. તદર્પિત-કરણ, ને ૬. તદર્થોપયુક્ત. સાધનામાં આવા બનવા માટે એમાં (૧) એકાકાર અને સંવેદનશીલ બનવું જોઈએ; પરંતુ

(૧) પ્રભુમાં આપણી એકાકારતા કેમ નહિ ? વીસમી સદીના વિકસેલા ભૌતિક સાધનો અને ફાલી-ફૂલેલી વિષયવિલાસની રીતરસમોના ઘેરાવાની વચ્ચે રત્નત્રયીની સાધનામાં એકાકારતા ક્યાંથી લાવવી ? મગજ પર બાહ્ય વસ્તુઓનો ખડકલો એટલો મોટો છે કે, ત્યાં મગજમાં અંતસ્તલ સુધી રત્નત્રયી પહોંચી જ શકે નહિ. એ તો મગજને બાહ્યથી તદ્દન ખાલી કરાય તો જ ત્યાં રત્નત્રયીને બેસવા જગા મળે. પરંતુ જીવ બાહ્યથી એવો ટેવાઈ ગયો છે કે એ બાહ્ય વસ્તુ મગજનો કબજો જ ન મૂકે. પછી ત્યાં વાટ વિશેષ તરીકે ભાવથી રત્નત્રયી શી રીતે ચાલી શકે ?

(૨) એકાકારતા ઉપરાંત બીજી એક આવશ્યકતા સંવેદન- શીલતાની છે. એની ય આજે મુશ્કેલી છે; કેમ કે પૌદ્ગલિક બાબતની સંવેદનશીલતામાં જીવ એક્કો છે; ઝટ એમાં એ સંવેદનશીલ બની જાય છે; પછી એ આ આધ્યાત્મિક સાધનામાં સંવેદનશીલ શી રીતે બની શકે ?

સંવેદનશીલતા એટલે શું ?

'સંવેદનશીલતા' એટલે ક્રિયાનુસારે અંતરમાં સંવેદન થાય, ઝણઝણાટી થાય, દા.ત. ગરમીના દિવસમાં બહાર તાપમાં તપીને બળ્યાઝળ્યા આવ્યા, તરસ ભારે લાગી છે; હવે ત્યાં કોઈ એકદમ ઠંડુગાર પાણી પાય, તો એ પીતાં પીતાં 'હાશ !'

એમ દિલમાં શેરડો પડે છે. આજ સંવેદનશીલતા છે. એવું આપણને ધર્મક્રિયા કરતાં 'હાશ !' ના સંવેદનનો અનુભવ ખરો ?

દુન્યવી જીવનમાં, જુઓ, કેટકેટલી ક્રિયાઓ કે પ્રસંગોમાં 'હાશ !'ના હૃદયસ્પર્શી સંવેદન થાય છે. દા.ત.

(૧) બજારમાંથી સાંજે થાક્યા પાક્યા ઘરે જવા પગ ચાલતા ન હોય, અને એવામાં તમને કોઈ પોતાની ગાડી ઊભી રાખી કહે, - 'ભાઈ ! આવી જાઓ ગાડીમાં, તમને ઘરે મૂકી દઈશ ! તો ત્યાં ગાડીમાં બેસી જતાં કેવુંક 'હાશ !' નું સંવેદન થાય ?

(૨) ત્રાહિત માણસ તમારા દેવાદારને પકડી લાવી અને દેવાના રૂપિયા ૧૦ હજાર તમારી આગળ ધરાવી દે, તો તમને એ રૂપિયા ગણતા કલેજે કેવીક 'હાશ'-ની ઠંડકનું સંવેદન થાય ?

(૩) તાવ, ખાંસી,... વગેરે બીમારી મટતી ન હોય, અને કોઈ પોતાના અનુભવના મહાનિષ્ણાત વૈદ્ય-ડૉ. ને લઈ આવે, તો કેવુંક 'હાશ' ! નું સંવેદન.

બસ, આપણે આ તપાસવાનું છે કે આવું આપણા કલેજે 'હાશ' નું સંવેદન કઈ ધર્મક્રિયામાં અનુભવીએ છીએ ? પ્રભુદર્શનમાં ? પ્રભુપૂજામાં ? ચૈત્યવંદનમાં ? માળા ગણવા બેસતાં ? ઉપવાસ વગેરે પચ્ચક્ખાણ કરતાં ? કોઈ સાધર્મિક સેવા-ઉદ્ધારનું કાર્ય આવી લાગે ત્યાં 'હાશ'નું સંવેદન ખરું ? કે કદાચ ઊલટું 'હાય ! આ આવ્યું. ચાલો ભાઈ ! પતાવો, 'એવા કંટાળાનું સંવેદન ?

કવિ અહીં જે કહે છે, 'ન ચલે વાટ વિશેષોજી' અર્થાત્ 'પ્રભુને ભેગા થવા કોઈ માર્ગવિશેષ જતો દેખાતો નથી' એ કહેવાનો એક ભાવ આ છે કે, 'આમ તો પ્રભુને ભેગા થવાનો માર્ગ એટલે કે મોક્ષ પામવાનો માર્ગ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર આજે મળે છે, પરંતુ એ માર્ગની આરાધના વાસ્તવમાં કલેજે શેરડો પડે એવા સંવેદન સાથે જ ચાલવી જોઈએ, જેને માર્ગવિશેષ કહેવાય. એ અમારે ચાલતી નથી. એટલે અળગા જઈ બેઠેલા પ્રભુને ભેગા થવાનું કેવી રીતે થાય ?

ત્યારે જો કોઈ એમ કહે કે, "તો પછી જો પ્રભુ મળવાની આશા જ નથી, તો એના ઓરતા કરવાનું ને ઝંખના રાખવાનું માંડી વાળો", તો કવિ કહે છે,–

"સુગુણ સનેહા રે કદીય ન વીસરે"

અર્થાત્ આ સદ્ગુણોના ભંડારસ્વરૂપ ભગવાન અમારા એવા સ્નેહી છે, સ્નેહવાળા છે, કે એ ક્યારેય વીસર્યા વીસરાતા નથી. પછી ભગવાનને મળવાની ઝંખનાની માંડવાળ કેમ કરાય ? પૂર્વે ગાયું, **'ગુણ સઘળા અંગી કર્યા, દૂર કર્યા સવિ દોષ'** આગળ કહેશે **'દુલ્લહા સજ્જન સંગાજી.'**

માટે જ મને પ્રભુનું એવું આકર્ષણ છે કે, એ ભૂલ્યા ભૂલાય નહિ. દુનિયામાં ય દેખાય છે કે, જે સ્નેહીમાં સ્વાર્થ-માયાનો દોષ નહિ, પણ સેવા-સહકારનો ગુણ હોય, યા દ્વેષ-ઈર્ષ્યાનો દોષ નહિ, પણ સહાનુભૂતિ અને નિર્મળ પ્રેમ-અનુરાગનો ગુણ હોય, તો એવા સ્નેહી ભૂલ્યા ભૂલાતા નથી. તો અહીં તો ભગવાન મહાન પરાર્થતા-પરોપકાર આદિ ગુણવાળા, દુશ્મન પર પણ મહા ક્ષમા કે મૈત્રી-વાત્સલ્ય ગુણવાલા છે, દુઃખિત પર અત્યંત કરુણા ગુણવાળા છે, એવા એવા તો કંઈ લોકોત્તર ગુણવાળા પ્રભુ છે, પછી એવા પ્રભુ ભૂલ્યા કેમ ભૂલાય ? 'સુગુણ સનેહા રે કદીય ન વીસરે'.

પ્રશ્ન : 'સનેહી' શબ્દ અને 'સનેહા' શબ્દમાં શો ફરક ?

ઉત્તર : 'સનેહી' શબ્દ સ્નેહી શબ્દનો અપભ્રંશ છે. 'સ્નેહી' એટલે સ્નેહવાળો, સ્નેહપાત્ર, ફલાણા ભાઈ અમારા સ્નેહી છે, એટલે કે, અમારા સ્નેહનું પાત્ર છે, એ અમારા પર સ્નેહવાળા છે. 'સનેહા' શબ્દમાં નેહ સહિત તે 'સનેહ', એનું બહુવચન તે સનેહા; અર્થાત્ નેહવાળા, પ્રેમવાળા. માન આપવા અર્થે બહુવચન વપરાય. ભગવાન જગતના જીવો પર સ્નેહવાળા છે, દુનિયાના એક સારા સામાન્ય સ્નેહી ભૂલાયા નથી, તો ભગવાન જેવા અનન્ય સ્નેહી કેમ ભૂલાય ? મનને એમના વિરહનું દુઃખ વારે વારે થયા કરે; પછી ભલે એ પોતે અહીં ન આવે, પરંતુ અમારે ત્યાં પહોંચી શકાતું હોય તો અમે પહોંચીનેય સંતોષ માનીએ કે 'ચાલો, પ્રભુજી ભેટી ગયા !' પરંતુ ખાટલે મોટી ખોડ પાયો જ નથી, એમ અહીં 'ન ચલે વાટ વિશેષોજી' - ત્યાં પહોંચવાનો માર્ગ વિશેષ યાને ખાસ માર્ગ, જે આભ્યન્તર તાદશ આત્મ પરિણતિરૂપ છે, તે પરિણતિ અમે હાલ અમારામાં ચલાવી શકતા નથી, એનું અમને ભારે દુઃખ છે. ત્યારે એમ થાય કે, હવે પ્રભુની સાથે અમારે ઝૅહાઠ્ઠષ્ઠા સંપર્ક શી રીતે રાખવો ? હા, એક રસ્તો છે, કે અહીંથી ત્યાં જનાર કોઈ હોય તો એમના દ્વારા સંપર્ક રાખી શકાય. આજે દા.ત. પરદેશમાં રહેનાર સગાં સ્નેહી સાથે સંપર્ક ખેપિયા (પોસ્ટમેન) દ્વારા રખાય છે. પરંતુ આમાં મુસીબત એ છે કે—

ઈહાંથી તિહાં જઈ કોઈ આવે નહીં, નવિ કહે સંદેશોજી;
જેહને મિલવું દોહિલું, તેહશું નેહ તે આપ કિલેશોજી. સુગુણ...૨

ભાવાર્થ : અહીંથી ત્યાં જઈ શકનારામાંથી કોઈક પણ અહીં પાછા આવતા નથી. એટલે આ દુઃખ છે કે ન તો એ ત્યાં પ્રભુને અમારો સંદેશો કહેતા હોય, યા ન પ્રભુનો સંદેશો લાવીને અમને કહેતા હોય.

આમ જેને (સંદેશાની આપ-લે દ્વારા પણ) મળવાનું દુર્લભ છે, એમની સાથે પ્રેમ માંડવો એ આત્મક્લેશ છે.

વિવેચન : મહાગુણિયલ સ્નેહી ભગવાન પાસે પહોંચી જવાનો વિશિષ્ટ માર્ગ ભલે હાથ ન લાગતો હોય, છતાં કોઈ ખેપિયા જેવા દ્વારા સંદેશાની આપ-લે કરવાથી પ્રભુ સાથે સંપર્ક રહી શકે છે. પરંતુ એ અહીં અશક્ય છે; કેમ કે અહીંથી પ્રભુ પાસે જે જાય છે તેમાંથી કોઈ પણ પછી પાછા આવતા નથી, એટલે એમણે અમારો સંદેશો પ્રભુને પહોંચાડ્યો કે કેમ ? એની ય ખબર પડતી નથી. તેમજ પ્રભુ અમને કોઈ સંદેશો કહેવડાવે છે કે કેમ ? એની પણ અમને જાણ નથી; તેમજ કદાચ પ્રભુ આપ સંદેશો અમને કહેવડાવતા હો, તો તે પણ સંદેશો લાવીને અમને કોઈ કહેતું નથી. અહીં પાછા આવે તો ખબર પડે ને ? અહીં કદાચ સવાલ થાય, -

પ્રશ્ન : મોક્ષમાં પ્રભુને જઈ મળનારા હોય, તો પછી એ કેમ પ્રભુને આપણો સંદેશો ન કહે ?

ઉત્તર : એનું કારણ એ છે કે પ્રભુને જે મોક્ષમાં જઈ મળનારા હોય છે, એ અહીં પ્રભુ જેવા થઈને જઈ મળે છે, પ્રભુ જેવા એટલે કે વીતરાગ કૃતકૃત્ય. એવા થઈને જઈ મળનારા, એટલે ત્યાં ગયેલા એમને હવે આપણા માટે રાગ નથી કે એ આપણું કામ હાથમાં લે; તેમજ એ કૃતકૃત્ય એટલે હવે એમને આપણો સંદેશો પ્રભુને કહેવા કરવા વગેરેના કોઈ કૃત્યો કરવાનાં બાકી નથી; એટલે શાનું એ સંદેશો કહેવાનું કૃત્ય કરે ?

સારાંશ પ્રભુની સાથે સંપર્ક સંદેશાની આપ-લે દ્વારા પણ થાય, કિન્તુ એ શક્ય નથી; એટલે પ્રભુને મળવાનું દોહિલું છે.

જેહને મિલવું દોહિલું, તેહશું નેહ તે આપ કિલેશોજી.

જેમને મળવાનું બધી વાતે દુર્લભ છે, એમના પર સ્નેહ ધરવો એ આત્માને કષ્ટરૂપ છે, પ્રભુ પર સ્નેહ ધરવો છે, એ તો નિશ્ચિત વાત છે, અને આપણે નિમિત્તવાસી આલંબનજીવી જીવ છીએ, એટલે જેમ દુન્યવી જીવનમાં એમ અહીં પ્રભુને મળવાનું એક યા બીજું નિમિત્ત મળે, સાધન મળે, આલંબન મળે, તો આપણને પ્રભુ પર સ્નેહ ટકાવી રાખવાનું સરળ બને. બાકી તો જ્યારે સુગુણ સનેહી કદી વીસર્યા વિસરાતા નથી, પછી એમના કોઈ સંદેશા વિના શી રીતે દિલને શાંતિ વળે ? સીતા રાવણની કેદમાં પૂરાયા, દિવસો સુધી પતિ-રામચંદ્રજી તરફથી કોઈ સંદેશો મળતો નથી, તો સીતાજીને રામ પરનો સ્નેહ કષ્ટરૂપ બન્યો, અર્થાત્ ઝૂરવારૂપ થયો. સીતાજી સીદાતા જ રહ્યા, ભોજન અકારા લાગ્યાં... આવી પરિસ્થિતિ ક્યાં સુધી ચાલી ? તો કે જ્યાં સુધી હનુમાનજી દ્વારા સીતાજીને રામચંદ્રજીની વ્યથા જ્ઞાત નહી કરાઈ.

કવિ કહે છે, "પ્રભુના રૂબરૂ મળવા સિવાય આ પ્રભુના પ્રેમ સંદેશા વિના, મારે તો 'નેહ તે આપ કિલેશોજી', અર્થાત્ પ્રભુ પરના સ્નેહમાં સીદાવાનું થાય છે. અહીં સવાલ થાય,–

કવિ અંતે તારવણી કાઢે છે કે વીતરાગ પરમાત્મા શ્રી પદ્મપ્રભસ્વામી અલગ જઈ વસેલા તે જ્યારે અહીં આવનાર નથી, તેમજ એમની પાસે હાલ જઈને પોતે મળી શકે એમ નથી, ઉપરાંત એમનાં તરફથી સંદેશાવ્યવહાર પણ ચાલે એમ નથી, તો એનો અર્થ એ છે કે પ્રભુ આપણા પ્રત્યે સ્નેહનું કશું કાર્ય કરે એમ નથી, તો પછી અમારે પ્રભુ પર સ્નેહ રાખવો શી રીતે ? એ વાત હવે કવિ કહે છે.

વીતરાગશું નેહ તે એક પખો, કીજે કવણ પ્રકારોજી.
ઘોડો દોડે રે સાહિબ વાજમાં, મન નાણે અસવારોજી ...સુગુણ...૩

ભાવાર્થ : વીતરાગ ભગવાન સાથે પ્રીત બાંધવી તે એક પાક્ષિક રહેવાની, તો તે કેવી રીતે કરવી ? સાહિબની સવારીમાં ઘોડો દોડે છે ત્યારે એ કાંઈ પોતાના સવારને લક્ષમાં લેતો નથી.

વિવેચન : કવિ અહીં ભક્તનો આર્તનાદ રજૂ કરે છે, - પ્રભુ કોઈ એકની સાથે સ્નેહ કર્યા વિના ચાલતું નથી. મારા જીવનો સ્વભાવ જ એવો પડી ગયો છે કે સાથે કંપની જોઈએ, સહયોગી જોઈએ છે. જમવા બેસે તો સાથે જમનાર જોઈએ છે. ગામમાં કે બહાર ફરવા જાય તો સાથે ફરનાર જોઈએ છે. કોઈક પ્રસંગમાં ક્યાંક જવાનું હશે તો સાથે સધિયારો જોઈએ છે. આવા સ્વભાવ પર આ જગતમાં જીવન પસાર કરવાનું છે એમાં મારે સહયોગી જોઈએ છે, તે પ્રભુ તમને સહયોગી બનાવી તમારા પર સ્નેહ કરું છું પણ તેમાં તમે તો પ્રભુ ! વીતરાગ હોવાથી કોઈને સ્નેહ આપતા નથી, તો મને પણ નહિ. એટલે હવે મારે સ્નેહ કરવાનો તે એક પાક્ષિક સ્નેહ કરવો પડે એવી સ્થિતિ છે. એ કેવી રીતે કરવો ? એ વિમાસણ છે.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૩૬,અંક-૧૭,તા.૧૦-૧-૧૯૮૭

દુનિયામાં તો કહેવાય છે કે બે હાથે તાલી પડે, એક હાથે તાલી ન પડે તો સામાના પ્રેમ વિના એકલે પંડે પ્રેમ શી રીતે કરાય ? સવાલ થાય, –

પ્રશ્ન : ભગવાન તો જગતદયાળુ કહેવાય છે તો આપણા પર પ્રેમ કેમ ન રાખે ?

ઉત્તર : પ્રેમ બે રીતે થાય છે, (૧) સ્વાર્થથી અને (૨) ગુણના આકર્ષણથી. દુન્યવી પ્રેમ લગભગ સ્વાર્થના હિસાબે હોય છે. માબાપ પ્રેમથી પુત્રને

ઉછેરે છે, પણ તે એવી સ્વાર્થબુદ્ધિથી કે 'આ મોટો થશે એટલે અમને સંભાળશે.' ત્યારે સમાજમાં અમુક વિશિષ્ટ વ્યક્તિ પર પ્રેમ થઈ આવે છે. અને સ્વાર્થ વિના એનાં કામકાજ પણ કરી દેવાય છે, તે એના ગુણોના આકર્ષણને લીધે.

અહીં વીતરાગ ભગવાન કૃતકૃત્ય થઈ ગયા છે. એમના બધા કામ બધા સ્વાર્થ સિદ્ધ થઈ ગયા છે. હવે કોઈ જ સ્વાર્થ એમને સાધવાનો બાકી નથી કે એ સ્વાર્થવશ આપણા પર પ્રેમ કરતા આવે. તો હવે એમ બને કે આપણા ગુણના આકર્ષણથી આપણા પર પ્રેમ કરતા આવે. પરંતુ આપણામાં ગુણો કેવા છે કે પ્રભુનું આપણા પર આકર્ષણ થાય. એ આપણે જાણીએ છીએ, એટલે પ્રભુ આપણા પર સ્નેહ શી રીતે કરે ?

પ્રભુ મહાન તરીકે પ્રેમ કેમ ન કરે ?

પ્રશ્ન : અગર એમ કહીએ કે ભલે ભગવાનને સ્વાર્થ ન હોય, તેમજ આપણામાં ગુણ ન હોવાથી આપણા પ્રત્યે ભલે આકર્ષણ ન હોય, પરંતુ ભગવાન મહાન દયાળુ પુરુષ છે એ હિસાબે તો આપણા પર પ્રેમ રાખે ને ? ઘરમાં ચાર પેઢી જોનારા દાદાને ચોથી પેઢીના છોકરા પાસેથી કશો સ્વાર્થ નથી, તેમજ એના કશા ગુણનું આકર્ષણ નથી, છતાં એના પર સ્નેહ રાખે જ છે ને ? તો પ્રભુ ! એ પ્રમાણે આપણા પર કેમ સ્નેહ ન રાખે ?

ઉત્તર : આનો ખુલાસો એ છે કે, અહીં ચાર પેઢી જોનાર દાદાનું દૃષ્ટાંત લાગુ નહિ પડે, કેમ કે આમાં તો લૌકિક મોહભર્યું જીવન છે, ત્યારે પ્રભુ એવા જીવનથી પર થઈ બેઠા છે. લોકોત્તર જીવન માંડીને પરમાત્મા બનેલા છે. એમને એવા લૌકિક સ્નેહ કરવાના હોય નહિ.

એટલે હવે આપણે સમજીને પ્રભુ પર સ્નેહ કરવાનો છે કે એ પ્રભુ આપણને સ્નેહ આપશે નહિ, ને છતાં આપણે સ્નેહ કરવાનો. તો પછી મૂંઝવણ છે કે એક-પાક્ષિક સ્નેહ શી રીતે કરવો ?

આ મૂંઝવણનું કારણ એ, કે કોઈના ઉપર એકવાર પ્રેમ કરતા જઈએ, બીજી વાર પ્રેમ કરતા જઈએ, ત્રીજી વાર પ્રેમ કરતા જઈએ, છતાં એકેય વાર જો સામેથી કશો રિસ્પોન્સ પ્રતિભાવ ન મળે, તો પછી પ્રેમ કરવાની ધીરજ ખૂટી જાય છે. એટલે પ્રભુ પર સ્નેહમાં એમ બને તો ધીરજ ખૂટી જ જાય ને ? કદાચ કહો, 'તો પછી પ્રભુ પર પ્રેમ કરવાનું છોડી દેવું', ના પ્રભુ એવા પ્રભાવવંતા છે, કે એમને ય છોડાય એમ નથી, કેમ કે પ્રભુ પર પ્રેમ કરવાથી જ માયા-મોહિનીનો પ્રેમ દૂબળો પડે, ને તો જ અમારો ઉદ્ધાર થવાનો છે.

એટલે સવાલ પાછો આ જ આવીને ઊભો રહે છે કે 'પ્રભુએ પ્રેમ દેખાડ્યા

વિના અમારે એકલે પંડે પ્રેમ શી રીતે કરવો ?'

હવે તો એક જ રસ્તો છે, કે જેમ કોઈક ધનિક કે રાજાની સવારીમાં ઘોડા નીકળે, અને ત્યાં એ ઘોડા જ્યારે દોડમાં હરીફાઈ કરતા દોડે છે. એ જોતા નથી કે 'અસવાર પોતાની ઉપર બરાબર સાવધાન રહીને બેઠો છે કે નહિ.' ઘોડાનું કામ તો એકમાત્ર પોતાથી બને તેટલી ઝડપે દોટ મૂકવાનું. ઉપર બેઠેલા સવારે પોતાનું જોખમ સમજીને બેસવાનું. સવાર પડી ન જાય એ કાંઈ ધ્યાન ઘોડો નહિ રાખે. એમ અહીં પ્રભુ અમારા પ્રેમને લક્ષમાં લેતા નથી છતાં, અમારે અમારું જોખમ સમજીને પ્રભુ પર પ્રેમ રાખવાનું કાર્ય બજાવ્યે જવાનું છે.

તો એવો અમારો પ્રભુ પર પ્રેમ કેટલો ટકશે ? દુન્યવી વ્યવહારમાં સામેથી રિસ્પોન્સ (પ્રતિભાવ) મળવાને ટેવાયેલા અમારે પ્રભુ સાથેના પ્રેમમાં શી રીતે ટકવું ? સામેથી પ્રભુનો પ્રેમનો પ્રતિભાવ છે નહિ, તો એકમાત્ર અમારે પ્રભુ પર પ્રેમ રાખવામાં ટકવું કેમ ? અહીં એક મહત્ત્વનો પ્રશ્ન થાય,–

પ્રશ્ન : અહીં વીતરાગ સાથેનો સ્નેહ તો એક પાક્ષિક જ રહેવાનો છે. પછી કવિનો બળાપો શા માટે ? વીતરાગને રાગ-સ્નેહરહિત સમજીને તો એમના પર સ્નેહ કર્યો છે. પ્રભુ રાગી-સરાગી હોત તો થોડા જ આપણે એમને ભજવાના હતા ? એટલે એકપક્ષી સ્નેહનો આ વલોપાત નકામો નથી ?

ઉત્તર : અલબત્ત વીતરાગ પર આ સમજીને જ સ્નેહ કરેલો છે કે એ પ્રભુ આપણા પર રાગ નથી કરવાના, પરંતુ વલોપાત એટલા માટે છે કે આપણે કોઈને બોલાવીએ અને એ બોલે, તો એની સાથે સ્નેહ રાખીએ, આપણે કોઈના સામે જોઈએ, ને એ આપણા સામું જુએ, તો એની સાથે સ્નેહ ધરીએ, આપણે કોઈને કાંઈ સંભળાવીએ, ને એ સાંભળે તો એની સાથે સ્નેહ સ્થાપીએ. તેથી અહીં જો આપણે પ્રભુ પર પ્રેમ કરવા છતાં પ્રભુ પ્રેમ ન કરે એટલે સહેજે વલોપાત થાય કે આપણે એકપાક્ષિક સ્નેહમાં જ તણાવું ? તો આપણા સ્નેહના ભાવ કેમ ટકે ? પ્રભુ પરના આપણા સ્નેહભાવની સામે સહેજે અપેક્ષિત પ્રભુ તરફથી પ્રતિભાવ ન મળે એટલે મન વલખા મારે એ સહજ છે. તો પૂછો,

પ્રશ્ન : જ્યારે આપણે સમજીએ જ છીએ કે પ્રભુ વીતરાગ હોવાથી આપણને રાગ-પ્રેમ નથી આપવાના, તો પછી એવા વીતરાગ પ્રભુ પર રાગ કર્યો જ શા માટે ?

ઉત્તર : વીતરાગ પ્રભુ પર રાગ આટલા માટે કર્યો કે, જગત પરના રાગ ઓછા થાય.

જ્યારે જગદ્ગુરુ ગમશે ત્યારે જગત્ નહિ ગમે.

વીતરાગને વળગતા જઈએ તો જ જગત અકારું લાગે. કોઈ પૂછે, કેમ વીતરાગ પર રાગ કરો છો ? તો કહીએ. જગત ન ગમે, જગતના પદાર્થો ન ગમે, અકારા લાગે, એ માટે વીતરાગ પર રાગ કરું છું.'

રાજા પ્રદેશીને કેશી ગણી મહારાજના ઉપદેશથી વીતરાગ ઓળખાયા, વીતરાગ ગમ્યા એટલે પછી વહાલામાં વહાલી સૂર્યકાન્તા રાણી પણ ગમતી બંધ થઈ ગઈ ! એકલી રાણી શું આખું રાજ્યપાટ, ખજાનો, પરિવાર, બધું જ અકારું લાગ્યું ! એવો જ્વલંત વૈરાગ્ય હતો તોજ રાણીના વિષપ્રયોગ પર પ્રદેશી રાજાને મોતની ઘડી આવી છતાં, એ વિષય વૈરાગ્યના અને વીતરાગ પરની શ્રદ્ધાના બળે મરીને પહેલા દેવલોકમાં સૂર્યાભ વિમાનના માલિક સૂર્યાભદેવ થયા !

એટલે સ્થિતિ આ છે કે, જેમ રેસમાં ઘોડા દોડે છે એ એના સવાર સામે જોતો નથી, સવારને લક્ષમાં લેતો નથી, એમ તમે વીતરાગને ભજો. વીતરાગના પ્રેમમાં દોડ્યા જાઓ. ત્યાં આ જોતા નહિ કે સામેથી વીતરાગ પ્રભુએ સ્નેહ આપ્યો કે નહિ ? એક જ હિસાબ રાખવાનો કે પ્રભુ મારા તારણહાર છે.

પ્રશ્ન : પણ એ તો તારશે ત્યારે તારશે ને ? અત્યારે તો સંસારમાં રઝળપાટમાં છીએ ને ?

ઉત્તર : ના, અત્યારે પણ આપણે જે દુન્યવી જુદા જુદા પદાર્થના વિચારો-વિકલ્પો કરીએ છીએ એ આપણી એ પદાર્થોમાં રઝળપાટ જ છે એટલે જ કોઈ પૂછે વીતરાગ આપણા પર સ્નેહ તો કરતા નથી, છતાં આપણે કેમ એમને વળગીએ ? તો એનો જવાબ આ છે કે,

વીતરાગને વળગવાથી દુન્યવી પદાર્થોમાં આપણા મનનો રઝળપાટ અટકે. અલબત્ત મને વીતરાગની લગન લાગવી જોઈએ. પ્રભુ પર હૈયું ઓવારી જાય કે, વાહ પ્રભુ વાહ ! આ મારું ચિત્ત દુન્યવી જડ પદાર્થોમાં એટલું બધું રખડ રખડ કરતું કે, રખડેલ છોકરાની જેમ એને એનો થાક જ નહિ, તે સારું થયું, હવે મનને વિશ્રાન્તિ કરવા વીતરાગ મળ્યા ! ને વીતરાગમાં ને વીતરાગમાં મન રહ્યા કરે, એમનાં ગુણો તથા જીવન-સુકૃતોમાં જ મન રમ્યા કરે, એટલે જડના બાલિશ અને દુઃખદ રઝળપાટથી બચી જવાય છે. એનો આનંદ ઓર !

ચંદનબાળાના પિતાનું રાજ્ય ગયું. માતા સાથે એને સિપાઈડો લઈ ચાલ્યો. માતાએ આપઘાત કર્યો ! ચંદનાને સિપાઈડાએ ઊભે બજારે વેચી. શ્રાવક ધનાશેઠ ખરીદી ગયા. શેઠાણી મૂળાએ ચંદનાનું માથુ મુંડાવી પગમાં બેડી ઘાલી ભોંયરામાં પૂરી ! કહો, ચંદનબાળા એક રાજકુમારી એને કેવાંક દુઃખ પર દુઃખ ? છતાં એ રો-રો નથી કરતી ! કેમ વારું ? વીતરાગ ભગવાન વીર પ્રભુની એને લગન લાગી

હતી. પ્રભુના ચિંતનમાં એને બાહ્યની બહુ કિંમત નહોતી લાગતી, એટલે તો જ્યારે પ્રભુને અડદના બાકળા વહોરાવ્યા ત્યાં ૧૨॥ કરોડ સુવર્ણની વૃષ્ટિ થઈ પરંતુ એના પર ચંદના રાજી ન થઈ, હક ન કર્યો, એ બધું ધન એણે પાલક પિતા ધનાશેઠને આપી દીધું ! ચંદનાએ ધન અકારું કર્યું, કેમ ? કારણ આ, ચંદનાને પ્રભુ પર સ્નેહ હતો. શું અહીં પ્રભુએ એના પર સ્નેહ કર્યો હતો ? ના, છતાં એકપક્ષી સ્નેહમાં ચંદના તરબોળ રહી હતી, તો ભારે દુઃખો દુઃખરૂપ ન લાગ્યા. એમ

સુલસાને શું બનેલું ? એ જ વીતરાગ વીર પરમાત્માની એને લગન એવી લાગેલી કે વિદ્યાધર અંબડ પરિવ્રાજકે આકાશમાંથી જીવંત બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશનાં રૂપ ઉતાર્યાં. તો રાજગૃહીનગરી એ જોવા ઊલટી, પણ સુલસાને એ જોવા જવાની આતુરતા જ ક્યાં ? જોવાની આતુરતા સરખી ન થઈ !

'ઘોડો દોડે' નો એક અર્થ :

રેસનો ઘોડો સવારનું જરાય લક્ષ રાખ્યા વિના પૂરપાટ દોડ્યે જાય એમ સુલસાનું મન, સામેથી વીતરાગ પ્રભુનો સ્નેહ મળે છે કે નહિ, એ કાંઈ જ લક્ષમાં લીધા વિના પ્રભુ પરના અથાગ સ્નેહથી વીતરાગ પ્રભુના વિચારમાં પૂરપાટ દોડ્યે જતું હતું, અથવા,

'ઘોડો દોડે' નો બીજો અર્થ :

જેમ રેસનો ઘોડો સવારના તરફ લક્ષ રાખ્યા વિના પૂરપાટ દોડ્યે જાય છે, એમ વીતરાગ સર્વજ્ઞ પ્રભુ, ભક્તના સ્નેહનો સ્નેહથી પ્રતિભાવ આપ્યા વિના, ક્ષણે ક્ષણે જ્ઞેય પદાર્થોની નવનવી વર્તનામાં ચાલ્યા જાય છે. ત્યાં મારે પ્રભુ પ્રત્યે સ્નેહ, પ્રભુ પ્રત્યે ભક્તિ શી રીતે ટકાવવી ? સ્નેહનો જવાબ સ્નેહથી મળે તો ઉલ્લાસેય વધે.

આમ પ્રભુપ્રેમમાં નિરાશા લાગતા કવિ હવે પ્રેમભક્તિની જૈનશાસનની વ્યાખ્યા યાદ કરી આશ્વાસન અનુભવે છે. એ માટે ચોથી કડીમાં કવિ કહે છે,–

સાચી ભક્તિ રે ભાવન રસ કહ્યો, રસ હોય તિંહા દોય રીઝેજી;
રસ ને રીઝ બેહુ હોડા હોડશું, મનના મનોરથ સીઝેજી...સુગુણ...૪.

ભાવાર્થ : સાચી ભક્તિ ભાવન (પરિણમન-સંવેદન) રસને કહી છે અને (એ) રસ હોય ત્યાં (ભક્ત અને દેવ) બંને રીઝે છે. (પછી તો રસ અને રીઝ બંને હરીફાઈથી ચાલે છે, (ને એમાં) મનના મનોરથ સિદ્ધ થાય છે.

વિવેચન : પ્રભુ તો દૂર જઈ વસ્યા છે, એમના મેળાપ વિના એમની સાથે સ્નેહ શી રીતે કરાય ? અહીંથી ત્યાં સામાન્ય માણસથી જવાય એવું નથી, સમર્થ જઈ શકે, પણ તેમના દ્વારા સંદેશો-પત્ર-વ્યવહાર ચાલે એમ નથી; કેમ કે જે ત્યાં જાય છે એ પાછા આવતા નથી, તેથી આપણા સ્નેહના જવાબમાં પ્રભુનો સ્નેહ

સંદેશો મળતો નથી... ત્યારે આ બધી મૂંઝવણ સ્નેહ-પ્રેમ-ભક્તિ લૌકિક રીતની વિચારવામાં ઊભી થાય છે; કિન્તુ જો જૈનશાસ્ત્રીય પદ્ધતિની લોકોત્તર સ્નેહ-પ્રેમ-ભક્તિ વિચારાય તો આ કશી મૂંઝવણ ઉઠે જ નહિ. અહીં ધ્યાનમાં રહે, **(૧)** પ્રભુની સાચી ભક્તિ,- 'હું તમારો ભક્ત છું' મારામાં અરિહંત પ્રત્યે અનન્ય ભક્તિ છે' -એવી માત્ર બોલવાની ભક્તિ નથી. એવું તો ઢોંગીને સારું બોલતાં આવડે. અરે ! બોલતાં આંખમાંથી પાણી ય કાઢી બતાવે. પણ એ કાંઈ સાચી ભક્તિ નહિ. જેમ કે નાટકિયો-ભવૈયો આ સારું કરી બતાવે.

(૨) ત્યારે પ્રભુ પાસે બેસી રહેવાથી કાંઈ સાચી ભક્તિ થતી નથી. ગોશાળો ય વીરપ્રભુની સાથે ને સાથે જ રહેતો હતો. પણ તે સારાને મફતિયા ખાનપાન તથા માનસન્માન મળવાના નર્યા સ્વાર્થમાં. કિન્તુ એ કાંઈ ભક્તિ નહોતી. તેથી જ એ સ્વાર્થ સર્યો એટલે અંતે પ્રભુથી અલગ થઈ ગયો. પ્રભુ પર સાચી ભક્તિ હોત તો પ્રભુથી અળગો થઈ જાત ?

(૩) તો પ્રભુ સાથે સ્નેહાલાપ-સેવા-વૈયાવચ્ચ, શું એ સાચી ભક્તિ છે ? ના, જમાલિ પણ પ્રભુ સાથે સ્નેહાલાપ ને બાહ્ય ભક્તિ - વૈયાવચ્ચ કરતા હશે, પરંતુ સંથારા પાથરવા અંગે જ્યાં પ્રભુનો સિદ્ધાંત માનવાની વાત આવી ત્યાં એ હટી ગયો ! અને જે ૧૧ અંગ પોતે ભણ્યો હતો, એના ખુદ રચયિતા ગણધર ભગવાન શ્રી ગૌતમ સ્વામીજી મહારાજે એને સમજાવવાનું કર્યું, છતાં એણે માન્યું નહિ, ને અંતે એ નિહ્નવ થયો ! ક્યાં ગયો એનો પ્રભુ પરનો ભકિતભાવ ? સ્નેહાલાપ ને સેવા-વૈયાવચ્ચ, એ સાચી ભક્તિ નથી. તો પછી સાચી ભક્તિ શી ચીજ છે ? તો કવિ કહે છે –

'સાચી ભક્તિ રે ભાવનરસ કહ્યો'

વીતરાગ પ્રત્યેની સાચી ભક્તિ કોને કહેવાય, તો કે 'ભાવનરસ' ને. 'ભાવનરસ' એટલે પ્રભુના ગુણો અને તત્ત્વો- સિદ્ધાન્તોથી આત્માને ભાવિત કરવો તે. 'ભાવિત' એટલે વાસિત, રંગાયેલો, મઘમઘ થયેલો. દા.ત. મોટા શેઠિયા કે રાજા મહારાજાઓને સવારે દાતણ કરવા માટે એ દાતણને કસ્તૂરીની સુવાસથી મઘમઘતું જોઈતું હોય તો આગલી રાતે દાતણ કસ્તૂરીના દાબડામાં ઉપર મૂકી રખાતું. તેથી દાતણ કસ્તૂરીની સુવાસથી એવું ભાવિત થઈ જતું, કે પછી સવારે એ આખું ચાવે ત્યાં સુધી મોંમાં નાકમાં કસ્તૂરીની સુવાસ પથરાઈ રહેતી. એમ આપણે પ્રભુના ગુણો, - મૈત્રી - વાત્સલ્ય - કરુણા - ક્ષમા - સમતા - નિરભિમાનિતા વગેરેથી આપણા મનને ભાવિત કરી દેવું જોઈએ. એ શી રીતે થાય ? તો કે આપણે એ ગુણો પર અથાગ રાગ અને એનો તીવ્ર અભિલાષ ઊભો કરી, જીવન-

પ્રસંગોમાં એ ગુણોનો આછો આછો ખપ કરીએ, અનુભવ કરીએ, તે ય એવો કે આપણને એનો અનેરો રંગ આવે, અધિક ગુણો માટેના પ્રયત્નનું દિલ બન્યું રહે. તો કહેવાય કે આત્મા એ ગુણોથી ભાવિત થયો. આત્મામાં જે આ ગુણોની ભાવિતતા ઊભી થાય એ જ ભાવનરસ, અને એ જ પ્રભુ પર સાચી ભક્તિ.

જો જમાલિએ આ કર્યું હોત, તો પ્રભુના સિદ્ધાંતોથી ભાવિત થયેલો એ પ્રભુના 'કડેમાણે કડે' અર્થાત્ 'ક્રિયમાણં કૃતં' એ સિદ્ધાન્તોનો વિરોધ શાનો કરત ?

ત્યારે જો આ ભાવનારસ આજે પણ આપણે ઊભો કરીએ છીએ, તો ભલે પ્રભુ સાક્ષાત્ અહીં નથી, તેમજ ભલે પ્રભુની મૂર્તિ પણ ચોવીસ કલાક આપણી સાથે નહિ, એટલે કાંઈ ચોવીસે કલાક પ્રભુની સેવાભક્તિમાં ઊભા રહેતા નથી, છતાં દિનરાત આપણામાં પ્રભુ પર સાચી ભક્તિ આવે છે, કેમ કે આપણા અંતરમાં ભાવનરસ સતત વહી રહ્યો છે.

ભાવનરસમાં આ જ કરવાનું છે, - પ્રભુના ભાખેલા જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વો, સ્યાદ્વાદ આદિ સિદ્ધાંતો, અને મૈત્રી-ક્ષમા આદિ ગુણો તથા સંયમ-સાધનાદિ, આ બધાથી આપણી મતિ રંગાઈ જાય, આપણી આત્મપરિણતિ તદનુસારિણી બની જાય. પૂર્વના શ્રાવક-શ્રાવિકા આવા બનતા, તેથી શાસ્ત્રમાં એમના માટે આ વિશેષણ વપરાતા, 'તત્ત્વપરિણતિમિત' 'જિનવચન ભાવિતમતિ'...

આ ભાવિતતા-ભાવનારસની આત્મસ્થિતિ ઊભી કરવા માટે સમજી રાખવું જોઈએ કે,–

અનાદિ કાળથી જીવ પુદ્ગલથી વાસિત થયેલો છે. અનુકૂળ પુદ્ગલરૂપ સામે આવે તો મનમાં તરત એનું સુખદ સંવેદન ઊભું થઈ જ જાય છે, એનું આંદોલન ચાલે છે. મનને તે મીઠું લાગે છે. તેમ ઉકરડા પાસેથી ચાલતાં મન ઉદ્વિગ્ન-કટાણું બને છે; તેમ ઉકરડા પાસેથી જવું ગમતું નથી, ને બગીચા પાસેથી ચાલે તો મન મલકાય છે, આનંદ થાય છે. આ જડ ભાવિતતા હોવાનું સૂચવે છે. જ્ઞાતાધ્યયનમાં સુબુદ્ધિમંત્રી અને જિતશત્રુ રાજાનું દૃષ્ટાંત આવે છે.

સુબુદ્ધિમંત્રીનો ભાવનરસ :

સુબુદ્ધિમંત્રી જૈન તત્ત્વના ભાવનારસથી ભાવિત છે. એટલે દર્શન-શ્રવણ-સ્મરણાદિમાં વાતવાતમાં અરિહંતના તત્ત્વોનું ચિંતન આગળ કરે છે. દા.ત. બધા પુદ્ગલોનાં પરિણામોને બદલાતા જુએ છે, તેથી એ એમાં લહેવાઈ જતા નથી. એકવાર રાજાએ આપેલ જમણપાર્ટીની સારી સારી વસ્તુઓના બધાએ વખાણ કર્યા, પ્રશંસા કરી, પણ મંત્રી મૌન રહ્યા, રાજાને પ્રશંસા સાંભળવી હતી, તો પૂછ્યું, 'કેમ મંત્રીજી, તમને રસોઈ બરાબર ન લાગી ?'

મંત્રીએ જવાબ આપ્યો, 'મહારાજ સાહેબ ! આ બધા પુદ્ગલના ખેલ છે.' ત્યાં રાજા પૂછે 'આમાં ખેલ શેના ?' મંત્રી કહે 'અવસરે કહીશ'. જમણ પછીથી બહાર ફરવા જતાં નગર બહાર નીકળતી ગંદી ગટરની બદબોથી બધાએ નાક પર ડૂચા માર્યા, મંત્રીએ ન માર્યા. ત્યાં પણ રાજાએ પૂછતાં મંત્રીએ આ જ જવાબ આપ્યો કે, 'બધા પુદ્ગલના ખેલ છે', ત્યાં રાજાએ 'પુદ્ગલનાં ખેલ એટલે શું ?' પૂછતાં મંત્રી કહે, 'અવસરે બતાવીશ !'

પછીથી ભાવનરસથી ભાવિત મંત્રીએ તે જ ગંદી ગટરનું પાણી કોલસીના ૯ મટકામાંથી ગળાવી કેસૂડા વગેરે ફૂલોથી ભાવિત કરી, રાજાને જમણ માટે નોતરીને આ પાણી રાજાને પીવડાવ્યું.

રાજા કહે 'તમે આવા કંજૂસ કે આજ સુધી મને આવું સરસ પાણીય ન પાયું ?'

ખુલાસા માટે મંત્રીએ અભયદાન લખાવી દીધું. પછી બધી પ્રક્રિયા દેખાડીને બતાવ્યું કે આ બધા પુદ્ગલના ખેલ એટલે રૂપના પલટા છે. મિષ્ટાન્નના પુદ્ગલ ઘડીમાં વિષ્ટાના પુદ્ગલ બની જાય ! આમાં આનંદ શું મનાવવો ? તેમ તેજ ગટરનું પાણી હમણા ગંદુ પણ ફિલ્ટર કરી ફૂલો વચ્ચેથી પસાર કરાવ્યું. તો તે સુંદર દિવ્ય બની ગયું ! પછી મંત્રીએ રાજાને જૈનદર્શનના નવ તત્ત્વો બતાવ્યા.

આ ભાવિતપણાનું નામ છે 'ભાવનરસ.'

જીવ અનાદિકાળથી જડ પુદ્ગલથી ભાવિત છે, વાસિત છે; તેથી જડ પુદ્ગલનો એ રસિયો છે. હવે તત્ત્વથી વાસિત થવાનું છે. તત્ત્વથી વાસિતનો દાખલો. તત્ત્વથી ભાવિત મન હોય તો ૫૦ લાખનો હીરો જોઈને આનંદ ન થાય, પણ અરેરાટી થાય કે, અરરર ! આ હીરાએ એની જિંદગીમાં માણસની કેટલીય પેઢીઓને દુર્ગતિમાં મોકલેલ છે ! તેથી ૧ લાખના હીરા જોતાં જે કમકમી થાય, તેના કરતા ૫૦ લાખના હીરામાં વધારે કમકમી થાય; કારણ કે વધારે મોટા રાગના સંક્લેશ કરાવી વધુ નીચી દુર્ગતિમાં મોકલી આપનાર છે.

આંબાના રસમાં અતિ રાગ કેમ ?

તેમ મિઠાઈ-મોસંબી આદિના રસ કરતાં કેરી-આંબાને જોતાં વધારે કમકમી થાય; કેમ કે એ ભયંકર ભવપરંપરા વધારી આપનાર છે; કારણ, આંબાના રસમાં રાગ અને આનંદ જાલિમ થાય છે.

પ્રશ્ન : આંબાના રસમાં જાલિમ આનંદ જાલિમ રાગ શી રીતે ?

ઉત્તર : જુઓ, માનો કે ઘરવાળા પિયર ગયા હોય, ને મિત્ર ૮ દહાડા સુધી આગ્રહ કરીને જમાડવાનું રાખે, એમાં એકની એક સારી મિઠાઈ કે ફૂટ રોજ ને રોજ જમાડે, તો ત્રીજે ચોથે દહાડે કંટાળો આવી કહેવાનું મન થાય કે, હવે આ

રહેવા દો. રોટલી દાળ શાક લાવો. પરંતુ રોજ ને રોજ આંબાનો રસ ને પૂરી (રોટલી) જમાડે, તો ચાર નહિ, ચાલીસ દહાડા સુધી જમતાં કંટાળો નથી આવતો ! જીવને હજુ એક વરસ બરફી-ત્યાગ થાય, પણ આદ્રા પહેલાના ૪ દહાડા આંબાનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ પડે છે ! એટલો બધો આંબા પર ઉત્કટ રાગ છે એને રાગનો તીવ્ર સંક્લેશ કહેવાય. એ નરકનાં ભાતાં બંધાવી આપે.

જુઓ તો ખરા કે રાગનો તીવ્ર સંકલેશ શું કામ કરે છે ?

ચક્રવર્તીની પટ્ટરાણી એવી હિંસા, જૂઠ-ચોરી-દુરાચાર-પરિગ્રહાદિ ન કરે, છતાં છઠ્ઠી નરકમાં કેમ જાય ? તો કે તેને જે વિષયો મળ્યા છે, તેમાં રાગના જાલિમ સંકલેશ છે, તેને કારણે નરકમાં સીધાવે છે. આંબો કહી રહ્યો છે કે તું મને ઘોળી ઘોળીને ચૂસ, ને સબડકા મારીને ચાટ, હું તને નરકાદિમાં રિબાવી રિબાવીને મારું !

તત્ત્વથી ભાવિતપણું એટલે ભાવનરસ, તે આવે એટલે યોગની દૃષ્ટિ ખૂલે છે. તે ભાવનરસ આગળ આંબાના રસ ફિક્કા લાગે.

ભાવનરસ હોય તો આશ્રવ વસ્તુને એવી રીતે ઊંડાણ ને લંબાણથી જોવાય કે તેના પર એવા અતિ હર્ષ-શોક કે રાગ-દ્વેષ ન થાય.

પુંડરીક અને કંડરીક બે ભાઈ,

નગરમાં મુનિ પધાર્યા. બંનેને બોધ લાગ્યો. બંને ચારિત્ર લેવા તત્પર, પણ એકને રાજ્ય સાચવવા રહેવું પડે એમ હતું. કંડરીક કહે "મોટા ભાઈ ! તમે એવા જબ્બર વૈરાગી છો કે રાજ્ય સમાલવા બેસશો તોય એમાં અંતરથી નહિ ફસાઓ. બાકી હું તો જો રાજ્યકાજમાં પડ્યો તો તો જતે દહાડે વૈરાગ્ય ખતમ સમજો !" કંડરીકને દીક્ષા લેવા દીધી. પુંડરીક રાજ્ય ચલાવે છે, પણ એવા ભાવનરસ સાથે તત્ત્વભાવિત મતિ સાથે કે રાજ્યપાટ, ખજાના, લહાવલશ્કર, ઊંચા ખાનપાન, બધું જ ભવવર્ધક દેખાય છે, અંતર કકળે છે. એક હજાર વરસ રહેવું પડ્યું, પણ પછી ભાઈ કંડરીક મુનિ જ્યાં પતિત થઈને આવ્યો, ત્યાં તરત એને રાજ્ય સોંપી પુંડરીક એનો સાધુવેશ લઈ પોતે નીકળી પડ્યા ! બે દિવસે ગુરુને ભેગા થયા ત્યાં ગુરુ પાસે દીક્ષા લઈ છઠ્ઠના પારણે અંતપ્રાંત શીતળ ભોજન વાપર્યું, રાતના જ મૃત્યુ થયું, પણ મરીને જનમ્યા અનુત્તર વિમાનમાં ! કેમ ? સંસારના હજાર વર્ષ તત્ત્વભાવિત દશામાં કાઢેલા, તેથી આશ્રવથી દિલ કકળી ઉઠે; સંવરમાર્ગ પર પારાવાર આલ્હાદ થાય ! તે આત્માની પરિણતિ ઘડાઈ ઘડાઈ તે એવી થઈ ગયેલી કે બે દિવસના અતિ ઉત્તમ ચારિત્ર-જીવનથી અનુત્તરવાસી વીતરાગ સમાન દેવ બન્યા. બને જ ને ? રાજ્ય ચલાવવા છતાં તત્ત્વભાવિત બન્યા રહી એવા રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-શોક કરેલા નહિ, તે અંત ઘડીએ વીતરાગ જેવા ચારિત્રથી કળશ ચડાવી દીધો.

છોટાભાઈ સંઘવીનો ભાવનરસ :

અમદાવાદમાં વિદ્યાશાળાના ટ્રસ્ટી છોટાભાઈ સંઘવી. તે એવા જ તત્ત્વ-ભાવિત તત્ત્વ-દૃષ્ટિવાળા હતા. રોજ વ્યાખ્યાનમાં બરાબર સમયસર જનારા, પણ એકવાર વ્યાખ્યાનમાં જરાક મોડા આવ્યા, ને વ્યાખ્યાન પછી મહારાજે પૂછ્યું, - 'આજે કેમ વ્યાખ્યાનમાં મોડા ?' તો જવાબ આપ્યો - જરાક મહેમાનને વળાવવા ગયો હતો ! આથી મહારાજ સમજ્યા, મહેમાન એટલે મોટો આડતિઓ હશે, પણ બાજુમાં ઉભેલાએ ખુલાસો કર્યો કે, સાહેબ ! મહેમાન એટલે એમનો પેઢી ચલાવનારો જુવાનજોધ ૨૫ વર્ષનો પુત્ર ! ટાઈફોઈડ તાવમાં મૃત્યુ પામી ગયો, તેને શ્મશાને મૂકવા જવું પડ્યું, તેથી વ્યાખ્યાનમાં મોડું થયું. તત્ત્વથી એ ભાવિત કેવાંક થયા હશે કે એમને મન - છોકરો પરોણો હતો, કાંઈક લેણું લેવા આવ્યો હશે, તે એનો સમય પૂરો થયો, ને લેણું લઈ ચાલતો થયો ! એમ પુત્ર-મરણ વખતે વિચારે છે ! કેવાક તત્ત્વજ્ઞ !

ભાવનરસ એટલે

(૧) ભગવાને જે જે જીવાદિ તત્ત્વો જેવા જેવા સ્વરૂપનાં કહ્યાં છે, તેની તેની પ્રત્યે તેને તેને અનુરૂપ મનનું વલણ રાખવાનું. દા.ત. ધન-માલ-વિષયો હેય કહ્યા છે, તો ધન-માલ આદિ પ્રત્યે તેને અનુરૂપ મનનું વલણ અરુચિનું-ભયનું રહ્યા કરે. એમ

(૨) ભાવનરસમાં 'તત્ત્વભાવન' એટલે ભગવાને ક્ષમાદિ ગુણોને જે રીતે આત્મસાત્ કર્યા છે, તે રીતનો આપણે ક્ષમાદિનો અલ્પાંશે પણ અનુભવ કરવાનો.

"દિવ્ય-દર્શન"-"પ્રવચન મહોદધિ" વર્ષ-૩૫,અંક-૧૮,તા.૧૭-૧-૧૯૮૭

'ભાવન' એટલે ભગવાન ૪ મહિના કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાનમાં ઊભા ને ઊભા રહ્યા, તો આપણે પણ તેવો પુરુષાર્થ કરવાનો કે 'લાવ, હું ૧૨-૨૦ કે ૪૦ લોગસ્સના કાઉસ્સગ્ગમાં તો સ્થિર રહું ? વિકલ્પરહિત બનું ?' ભલે પછી પગે મચ્છર કરડે, કે માખી બેસે, પણ ઉડાડવાનો વિચાર સરખો કરવાનો નહીં. આ રીતે પ્રયત્ન કરતા કરતા આપણે આપણા આત્માને ભગવાનના ગુણો અને સાધનાથી ભાવિત કરતા રહેવાનું.

(૩) એમ આપણો આ અનાડી જીવ અનાદિનો વિષય-કષાયાદિ દોષોથી અને હિંસાદિ પાપોથી ભાવિત થયેલો છે. એટલે જ્યાં મોકો આવે ત્યાં એ જ દૃષ્ટિકોણથી જુએ છે, એ જ લાઈટથી જુએ છે, દા.ત. સામે હીરો આવ્યો, એટલે

'આ સારો સુખકારી' તરીકે જુએ છે. સ્ત્રી નજરે ચડી તો 'આ જોવાલાયક' એવી મોહબુદ્ધિથી જુએ છે. કોઈ વાંકુ બોલ્યું-ચાલ્યું, તો 'એના પર ગુસ્સો જ કરવા લાયક છે,' - એમ સમજે છે. સ્વાર્થના આરંભ-સમારંભમય કામ આવ્યા, તો એ કરવા લાયક અને સુખાકારી તરીકે જ સમજે છે. આ બધી સમજ એની અનાદિ કાળની જડથી ભાવિતતા અને દોષ દુર્ગુણોથી વાસિતતાનું પરિણામ છે. હવે પ્રભુના તત્ત્વો સાધનાઓ તથા ગુણોથી ભાવિત થવાનો અવસર આવ્યો છે, એ માટે તેવા તેવા પ્રસંગોમાં પ્રભુ કેવા કેવા ગુણ ધરતા, એ જોવાનું; ને એનું આંતરિક સંવેદન કરવાનું. દા.ત. પ્રભુ હીરાને મહાન આશ્રવ અને મારક તરીકે સમજીને એના પ્રત્યે વિરક્ત અને અનાસક્ત રહેતા હતા. નારી અદૃષ્ટવ્ય સમજી એનાથી પરાઙ્મુખ રહેતા ને એ અચિંતનીય સમજી એના વિચાર-વિકલ્પોથી દૂર રહેતા હતા. એમ વાંકુ બોલનાર-ચાલનાર પ્રત્યે 'આ ઉપકારી છે' એમ સમજી વાત્સલ્યભર્યા ને ક્ષમાશીલ રહેતા. તેમ આરંભ-સમારંભોથી સર્વવિરત રહેતા. પ્રભુનું આ બધા ગુણોનો આપણે પણ કાલ્પનિક અભ્યાસ ભાવન કરી સ્વાદ ચાખવાનો, આંતરિક સંવેદન કરવાનું. તે ભાવનરસ. જેમ સંગમદેવતાએ મહાવીર પ્રભુના માથા પર કાળચક્ર ઝીંક્યું. ભગવાન જમીનમાં ઘૂંટણ સુધી નીચે ઊતરી ગયા, પછી તેણે છ મહિના ભગવાનને રંજાડ્યા, ભગવાને ખૂબ ક્ષમા-સમતાથી સહન કર્યું. આ બધાનો વિચાર કરી આપણે એવી સહિષ્ણુતા-સમતાથી ભાવિત થવાનું છે. એવી કલ્પના કરવાની કે 'મારા પર પણ કોઈ કાળચક્ર ઝીંકે છે, ને હું પણ સમતાભાવમાં સ્થિર રહું છું. (જોકે કોઈ કાળચક્ર ઝીંકવાનું નથી, પણ ભાવના કરવાની). તે ભાવનાથી પછી નાના નાના અપમાનના ને નાના નાના ઉપસર્ગના પ્રસંગમાં મનની સ્વસ્થતા-પ્રસન્નતા રહે. તેમ સંગમ ગયો ત્યારે ભગવાનની આંખમાં એના પરની કરુણાના આંસું આવ્યા ! તે રીતે આપણે પણ કષ્ટ આપનારની સામે કરુણા રાખવાની. અહીં એક પ્રશ્ન થાય,'-

પ્રશ્ન : જ્યારે સંગમ ઉપસર્ગ કરતો હતો ત્યારે ભગવાને તેના પર કરુણા કેમ ન ચિંતવી ? ને તેના જવા વખતે કેમ ચિંતવી ?

ઉત્તર : પહેલાં ભગવાન ઉપસર્ગ-પરિસહ સહન કરવાની સાધના કરી રહ્યા હતા. એટલે એ સાધનામાં તો ખૂબ સમતાથી સહન કરવાનું છે, તેથી એમાં મનને કડક ને કઠિન બનાવવું પડે. ત્યાં દયાની કૂણી લાગણી કેમ લવાય ? બીજાની દયાનો વિચાર કરવા જાય તો પોતાને કષ્ટ વેઠવાની સાધનામાં મન શી રીતે કડક રહે ? દા.ત. ભગવાન અનાર્યદેશમાં કઠિન ઉપસર્ગો-પરિસહો સહવા માટે ગયા. ત્યાં તો પ્રભુએ એવો વિચાર કર્યો હોત કે 'હું અનાર્યદેશમાં જઈશ તો બિચારા અનાર્યો મને કનડી પાપ બાંધશે !' 'તો તો આ દયાના વિચારથી ત્યાં જવાની

માંડવાળ જ કરવી પડતે ! પછી પોતાનાં કષ્ટ સહન અને કર્મ-નિર્જરા ઉપર જ ધ્યાન રહે. ત્યાં સામા જીવની દયા પર મન ન લઈ જવાય. પછી એવો વિચાર કે વિકલ્પ ભગવાનને શેનો હોય કે 'આ મારી કાયાને કેટલું બધું કષ્ટ ! મને કષ્ટ આપીને આ બિચારા સંગમનું શું થશે ? આદિ ઉપસર્ગ સહતી વખતે એવો એક પણ વિચાર નહતો. પણ સંગમ હવે જાય છે, તો ઉપસર્ગ સહન કરવાની સાધના સમાપ્ત થઈ; એટલે હવે ભગવાનની દયા ચિંતવવાની સાધના શરૂ થઈ.

ભગવાનના આ બધા દયા-ક્ષમાદિ ગુણોને આપણે આપણા કરવાના છે, એ માટે આપણા માટે એવા પ્રસંગો કલ્પી આપણે ક્ષમાદિ સેવીએ છીએ, એમ સંવેદવાનું, તેને ભાવનરસ કહેવાય. જેમ ખંધક મુનિએ રાજાના મારાઓ ચામડી ઉતારવા આવ્યા ત્યારે પહેલેથી આ ભાવિતતા કરી મૂકેલી. અને આ અંતર્નાદ હતો કે **'કાયા સાચવેલી રહે એવી નથી. આરાધના સાચવેલી રહે છે.'** તો મનમાં આનંદ પામ્યા, સજ્ઝાયમાં ગાયું પણ છે ને ? કે

"એ તો વળી મનમાં આનંદ્યા, પરિસહ આવ્યો જાણી રે,
કર્મ ખપાવવાનો અવસર એહવો, ફરી નહીં મળશે પ્રાણી રે,
અહો અહો સાધુજી ! સમતાના દરિયા."

આવું શી રીતે સહી શકાય ? કહો, જીવનમાં પ્રસંગો કલ્પી કલ્પીને યાને કલ્પિત પ્રસંગો મનમાં લાવી લાવીને પોતે વીરતાથી સહન કરવાની, અને ક્ષમા-સમતાભાવ રાખવાની કલ્પના કર્યે રાખી હોય, તો અંતરાત્મા ક્ષમા-સમતાથી ભાવિત થતો જાય., પછી એવી કોઈ આપદા કષ્ટ રોગ આવ્યે ક્ષમા-સમતા સુલભ થાય. આ 'ભાવન' કહો, 'ભાવના' કહો, એ પાંચ પ્રકારના યોગ, ૧ 'અધ્યાત્મ, ૨ ભાવના, ૩ ધ્યાન, ૪ સમતા, ૫ વૃત્તિ-સંક્ષેપ' એમાંનો બીજો યોગ છે. 'અધ્યાત્મ' થી જિનોક્ત નવ તત્ત્વનું ચિંતન તો કરતા રહ્યા, પરંતુ અંતરાત્મા જો તે તે પાપ-પુણ્ય, આશ્રવ-સંવર, બંધ-નિર્જરા, વગેરે તત્ત્વથી ભાવિત યાને પરિણત ન થતો ગયો તો અંતરમાં તે તે તત્ત્વથી ભાવિતતા ન આવવાથી ચિત્ત વિષયોમાં તણાઈ જવાનું. દા.ત. ધન એ આશ્રવતત્ત્વ છે. આશ્રવતત્ત્વથી ભાવિત એટલે આશ્રવ પ્રત્યે હેય બુદ્ધિ થાય, ઉદ્વેગ રહે, ભયભીતતા રહે. જો ધન પ્રત્યે આ રહે, તો એમાં એવી અંધ આસક્તિ ન થાય, કે મન રાત દિવસ એમાં ને એમાં નિશ્ચિતપણે ન રમ્યા કરે; એટલે પછી કોઈ વિષયનું ધર્મધ્યાન કરવું હોય, તો ચિત્તની એમાં સ્થિરતા રહે, ભાવના પછી ધ્યાન આટલા માટે જ છે કે, ભાવનાથી ભાવિતતા આવી, એટલે ચિત્ત હેય તત્ત્વમાં આસક્ત થઈ દોડ્યા ન કરે; ને તોજ પછી ચિત્તની સ્થિરતાથી ધર્મધ્યાન લાગી શકે. આમાં પ્રભાવ તત્ત્વબોધ મેળવીને તત્ત્વચિંતન કરી

આત્માને તત્ત્વથી ભાવિત કર્યો હોય એનો.

એ જ પ્રમાણે ક્ષમાદિ ગુણથી મનને ભાવિત કર્યું એટલે, પછી મન તેવા તેવા પ્રસંગમાં ક્ષમામાં સ્થિર રહેવા માટે પ્રભુના કે તત્ત્વના ધ્યાનમાં જોડાઈ શકે.

ભગવાનના ક્ષમા ગુણથી આ રીતે ખંધકમુનિ ભાવિત થયા હશે એટલે જ **'ચડચડ ચામડી તેહ ઉતારે, મુનિ સમતારસ ઝીલે રે',** એ અદ્‌ભુતતા થઈ. ભગવાન, શત્રુ હોય કે મિત્ર હોય, બંને પ્રત્યે ઉદાસીન અને દયાભાવવાળા, આ ગુણોથી ભાવિત થવા માટે પહેલે પગથિયે હૈયાને જીવનમાં એજ કર્તવ્ય હાડોહાડ લાગે, જીવનની વડાઈ એમાં જ દેખાય. આ પછી પ્રભુના ગુણોને અંશે અંશે અનુસરવાનું થાય, તો ભાવિતતા-ભાવનરસ ઊભો થાય; અને આપણે પ્રયત્ન કરી એ બનાવવું જોઈએ.

ભાવના જુદી : ચિંતન જુદું :

ચિંતન-અનુપ્રેક્ષા તે અલગ છે; અને આ ભાવના, જેનાથી આત્મા ભાવિત વાસિત થાય તે, એ અલગ છે. જેમ કે મુસલમાનનો છોકરો જન્મથી હિંસાથી વાસિત થયો છે, તેની સામે તે રોજ મરઘા-બકરા કપાતા જુએ છે, અને આ હિંસાથી ભાવિત થયેલો તે બકરા-મરઘાને મારીને ખાઈ જવાની વસ્તુ સમજે છે. તેની સામે જૈનકુળમાં જન્મેલો સ્વાભાવિક અહિંસાના સંસ્કાર અને અહિંસાની પ્રવૃત્તિથી અહિંસાથી ભાવિત થયેલો હોય છે; જેમ કે સાધુના સાધ્વાચારની ક્રિયાથી હાથી ભાવિત થઈ ગયેલો.

એક રાજાના **પટ્ટહસ્તીને** લડાઈમાં ઉતાર્યો, તો પહેલાં તો એ કાળો કેર વર્તાવનારો, પણ આજે એ પાછો પડે છે ! મહાવતે ઘણી પ્રેરણા કરી, અંકુશ માર્યા, પણ આજે દુશ્મનો સામે ધસતો જ નથી ! રાજા અને મંત્રી વિચારમાં પડ્યા, 'આનું કારણ શું ?' પછી મહાવતને પૂછ્યું

'આ હાથીને ક્યાં બાંધેલો ?'

મહાવત કહે... 'જ્યાં બાંધેલો તેની સામે સાધુ મહારાજોનો વાસ હતો.'

કારણ મળી ગયું. સાધુ મહારાજની જયણા દયાના પરિણામની ક્રિયા જોઈ જોઈને હાથી પણ દયાથી ભાવિત થઈ ગયેલો હતો. પછી તેને બીજી જગ્યાએ બાંધવા કહ્યું, અને તેમ કરવાથી પછી લડાઈને જોતાં એનામાં શૂરાતન ચડી આવ્યું. આ ભાવનરસ છે.

ભાવનરસથી આપણે આપણા આત્માને ભાવિત કરવા માટે એમ શ્રદ્ધા કરવાની કે 'ભગવાને જે પ્રસંગમાં જે રીતે વર્તન કર્યું હતું તે વાજબી હતું' જેમ કે "ભગવાનને ગોવાળિયો અનાડીપણે કાનમાં ખીલા ઠોકવા તૈયાર થયેલો, એને

નિવારવા પ્રભુ પાસે શક્તિ પણ હતી, છતાં પ્રભુએ ક્ષમા-મૈત્રી રાખી કાનમાં ખીલા ઠોકાવા દીધા, તે વાજબી હતું. ઉત્તમ મનુષ્યજન્મમાં ઉત્તમ કરણી તરીકે ક્ષમા-મૈત્રી એ જ કર્તવ્ય છે." આ વિશ્વાસપૂર્વક આપણે આ તેવા તેવા પ્રસંગમાં તેવી તેવી રીતે વર્તવું. પૂછો.

પ્રશ્ન : તો શું ભગવાને ગર્ભમાં જે પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'માતા પિતાના જીવતાં હું દીક્ષા નહિ લઉં' એ વાજબી હતી ? ને આપણે એમ કરવું ?

ઉત્તર : ભગવાન તીર્થંકર થનાર છે, અને અવધિજ્ઞાનવાળા છે. તેથી એમના માટે આ પ્રતિજ્ઞા યોગ્ય હતી. આપણા માટે સર્વવિરતિને રોકનારી આવી પ્રતિજ્ઞા અને આચરણ યોગ્ય નહિ; કેમ કે આપણે જ્ઞાની નથી કે જોઈ શકીએ કે 'આપણી દીક્ષાથી માતાપિતાનું મૃત્યુ થશે.' એટલે એવા જ્ઞાનના અભાવે, એકમાત્ર મનુષ્યજન્મમાં સુલભ એવા દીક્ષા લેતા અટકવું નહિ જોઈએ. ત્યારે પ્રભુને એ પ્રતિજ્ઞા યોગ્ય એટલા માટે કે પોતે જો દીક્ષા લે, તો માતાનું મૃત્યુ થાય એવું પ્રભુએ જ્ઞાનથી નિશ્ચિત જોયેલું, કેમ કે ભગવાને ગર્ભમાં માતાને કષ્ટ ન પડે એટલા માટે સ્થિર થઈ જતાં માતાનો મોહ અને કલ્પાંત જોયો છે, અને એ પણ જોયું છે કે, માતાનું આયુષ્ય સોપક્રમ છે, એટલે પોતે જો દીક્ષા લે તો માતાને મોહના લીધે એવો સજ્જડ આઘાત લાગે કે એ પોતાના આયુષ્ય પર ઉપક્રમનું કામ કરે, અને એમાં માતાનું મૃત્યુ થાય; ને એમાં તો તીર્થંકર જેવા જ્ઞાની માટે અત્યંત અનુચિત ગણાય. એક પ્રશ્ન થાય,—

પ્રશ્ન : પ્રભુને જો માતાના કારણે સંસારમાં રહેવું જ પડે એમ હતું, તો (૧) એમ જ અભિગ્રહ વિના પણ રહી શકતા હતા. એમાં ગર્ભમાં અભિગ્રહ કરવાની શી જરૂર પડી ? તેમજ (૨) લગ્નનો આગ્રહ કરતા મિત્રોને દાદ કેમ ન આપી ?

ઉત્તર : (૧) પ્રભુનું ભોગાવલિ કર્મ યાને ચારિત્ર મોહનીય કર્મ પણ એવું સોપક્રમ હતું કે પ્રભુના ઉત્કટ વૈરાગ્યથી એ તૂટી જાય. એટલે એને ટકાવવા માટે પ્રભુને પ્રતિજ્ઞાની દીવાલ ઊભી કરવી પડેલ; જેથી માતાના જીવતાં દીક્ષા ન થાય, અને એથી માતાનું અકાળ મૃત્યુ ન થાય. (૨) લગ્ન માટે મિત્રોને દાદ ન આપવાનું કારણ (૧) એક તો પ્રભુના દિલમાં ઉત્કટ વૈરાગ્ય ઝળહળતો હતો. તેમજ (૨) બીજું કારણ એ, કે પ્રભુએ મિત્રોને બતાવવું હતું કે લગ્ન એટલે ભવની મુસાફરી વધારવાનો ધંધો. તમારા જેવા કલ્યાણ મિત્રો શું આની દલાલી કરે ?'

એક ભગવાનનું અખૂટ બળ છતાં દીક્ષા બાદ અનાડીઓના આવેલા ઉપસર્ગોને છતી શક્તિએ સહન કર્યા, ક્ષમા રાખી,.... વગેરે વગેરે ભગવાને જે જે આચર્યું તે યોગ્ય જ કર્યું. તેને આચરવા લાયક માનવું. 'એ પ્રભુએ આચર્યું' એ ઉચિત જ

હતું' એમ આપણું હૈયું બોલે, એ ભગવાન પરની આપણી સાચી ભક્તિ છે. એ ઉચિત કર્તવ્ય માનીએ એથી આપણું દિલ એ કર્તવ્યથી ભાવિત થવા માંડે; અલબત્ત શક્ય આપણે આચરવુંય પડે. દા.ત. તપથી ભાવિત થવા માટે સવારનાં પહોરમાં ભગવાને કરેલા છમાસી તપ સુધીના તપની ભાવના કરવાની કે, 'ભગવાન આ ભવમાં નિશ્ચિત પોતાનો મોક્ષ જાણતા છતાં ઘોર તપ તપ્યા, તો હે ચેતન ! તું પણ ભગવાનની ખાતર આમાંથી શું કરી શકીશ ?'

ભાવિતતા એ જ સાચી ભક્તિ :

સારાંશ, ભક્તિ એટલે પ્રભુને ભજવું, અર્થાત્ પ્રભુના આશ્રયે જવું. પ્રભુની પાસે રહ્યા એટલા માત્રથી પ્રભુને ભજ્યા ન કહેવાય; પરંતુ પ્રભુના સિદ્ધાન્તો અપનાવીએ, તેમના ગુણો અને આચરણ એ જ કર્તવ્ય માનીએ, અંશે પણ એને આચરણમાં અપનાવીએ, એ પ્રભુને ભજ્યા કહેવાય. એ જ સાચી ભક્તિ. આ કરીએ એટલે એના સ્વાદથી પ્રભુને દિલમાં ઊંચુ સ્થાન આપીએ એ જ પ્રભુની કૃપા, પ્રભુની રીઝ. ભાવનરસમાં આપણે વધીએ એટલે પ્રભુની રીઝ વધે.

અહીં સમજી રાખવાનું છે કે, :

જૈનશાસનમાં દેવ-ગુરુની કૃપા એ દેવ-ગુરુ પાસેથી નથી મળતી પરંતુ આપણા દિલમાં એમના માટે જેટલું ઊંચુ સ્થાન એટલી એમની કૃપા આપણને મળી ગણાય. આ કૃપા આપણા દિલમાંથી ઊઠતી છતાં એ દેવ-ગુરુના આલંબને જ ઊઠતી હોઈ કૃપા એમની પાસેથી મળી ગણાય.

'રસ ને રીઝ બેહુ હોડાહોડ શું'

'રસ' એટલે ભાવનરસ ભાવિતતા; એ આવે એટલે પ્રભુની 'રીઝ' આવે, પ્રભુની કૃપા આવે. આ રીઝ આ કૃપા એટલે આપણા દિલમાં પ્રભુને ઊંચુ સ્થાન અપાય, પ્રભુ માટે ઊંચું બહુમાન ધરાય, એ આવે એટલે સહેજે પ્રભુ પરના ઉચ્ચ બહુમાનથી પ્રભુનાં તત્ત્વ-સિદ્ધાન્ત-સુકૃતોથી દિલને અધિક ભાવિત કરાય, એના માટે આંતર સંવેદન વધે. એવી ભાવિતતા (ભાવનરસ) વધે એટલે આપણા દિલમાં પ્રભુ પર બહુમાન વધે, પ્રભુનું અધિક ઊંચું સ્થાન નીપજે; અર્થાત્ પ્રભુની 'રીઝ' વધે. આમ રસ અને રીઝ એકબીજાની વૃદ્ધિએ વધતા રહેવાથી રસ અને રીઝ બંનેની હરીફાઈ ચાલે, બંને હોડાહોડથી વધતા જાય. આ શેના જેવું છે ? તો કે જેમ, સુશીલ નવી પત્નીનો પતિ પર ખૂબ ભાવ અને સેવા છે, તો પતિની એના પર સારી મહેર રહે છે. એ જોઈને પત્નીના ભાવ વધે છે, તો એના હિસાબે પતિની મહેર વધે છે. આમ અન્યોન્ય હરીફાઈથી વધે છે.

'રસ હોય તિહાં દોય રીઝેજી'

પ્રશ્ન : ભાવનને રસ કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર : ભાવન એ પરિણમન છે, પરિણતિ છે, ને એ પરિણતિ અસ્ખલિતપણે દિલમાં વહેતી રહે એટલે એને એક પ્રકારનો રસ કહી શકાય. આ ભાવનરસ ઉપર પ્રભુની રીઝ થાય. પૂછો,

પ્રશ્ન : પ્રભુ તો વીતરાગ છે, એમને રીઝવાનું શું ?

ઉત્તર : દુનિયામાં જુઓ, દુકાનમાં પાંચ નોકર હોય, એમાંથી ચાર અવારનવાર શેઠને પગાર વધારા તથા બોનસ માટે કહેતા હોય, પણ એક શાણો નોકર આવું કશું માગતો ન હોય, ઊલટું ક્યારે ખાનગીમાં શેઠ પૂછે, 'એ ય ? આ બધા માગે છે તો તારે એ જોઈતું નથી ?'

ત્યારે એ કહે છે, 'શેઠ ! આપ મને શું ઓછું આપો છો ? સાહેબ ! મારે આપની મહેરનજર છે એ ઘણું ઘણું છે.'

ત્યારે એ નોકર શેઠની સારી નજરમાં ચોંટી જાય છે, એટલે કે શેઠને એના એકલામાં સારી યોગ્યતા દેખાય છે. શેઠની આ સારી નજર છે, એ એના તરફ શેઠની સાચી રીઝ છે. અને અવસરે એ જ નોકર માટે ઘણું કામ કરી જાય છે. શેઠ બીજાઓ સાથે હસી ખીલીને બોલે ખરા, પણ શેઠની એ કાંઈ સાચી રીઝ નથી.

શેઠની સાચી રીઝ તો શેઠની નજરમાં એની વિશિષ્ટ યોગ્યતા દેખાય એ એમ અહીં પ્રભુની સાચી રીઝ આ કે, પ્રભુના જ્ઞાનમાં આપણી યોગ્યતા દેખાય. આપણા ભાવનરસ આપણી ભાવિતતા ઉપર વીતરાગ ભગવાનની નજરમાં (જ્ઞાનમાં) આપણા આત્માની સારી યોગ્યતા તરવરે, એ જ આપણા પર પ્રભુની રીઝ છે.

સારાંશ, આપણે પ્રભુના તત્ત્વ-સિદ્ધાન્તથી અને પ્રભુના ગુણ-સુકૃતોથી ભાવિત થઈએ એટલે આપણને ય મિથ્યાતત્ત્વ આદિમાંથી છૂટ્યાનો રાજીપો થાય, રીઝ થાય, તેમજ પ્રભુની નજરમાં આપણી સારી યોગ્યતા ભાસે, એ પ્રભુની રીઝ થઈ કહેવાય. એમ ભાવનરસ "ભાવિતતા હોય તિહાં દોય રીઝેજી.' હવે આમાં ખૂબી આ થાય છે,–

'રસ ને રીઝ બેહુ હોડાહોડશું'

આપણો ભાવનરસ વધે તેમ પ્રભુની નજરમાં આપણી યોગ્યતા વધે, અર્થાત્ પ્રભુની રીઝ વધે. એ વધતી જોઈ આપણો ઉત્સાહ વધી જાય. તેથી આપણે તત્ત્વ આદિથી વિશેષ ભાવિત થવાનો યત્ન કરીએ. એટલે આપણો ભાવનરસ વધે, એ વધે એટલે આપણી યોગ્યતા વધવાથી પ્રભુની રીઝ વધી ગણાય. એમ રસ અને રીઝ બંને હોડાહોડથી હરીફાઈથી વધે છે.

જેમ કરોડપતિની પણ સુશીલ કન્યા પતિમાં ભળી જાય છે, એટલે પતિની

ઇચ્છાને પોતાની ઇચ્છા કરે છે. પતિનો સ્વભાવ, પતિની રુચિ, અને પતિના ગુણો પોતાનામાં ઉતારવાનું કરે છે; પતિના સ્વભાવ, રુચિ, અને ગુણોથી પોતાની જાતને ભાવિત કરે છે, જાણે તન્મય થઈ જાય છે. એથી પછી પતિનો રાજીપો એ પોતાનો રાજીપો, પતિની રુચિ એ જ પોતાની રુચિ, પતિનો અભિપ્રાય એ જ પોતાનો અભિપ્રાય... આમ કરવાથી ખરેખરી પતિની રીઝ ઊભી થાય છે. એ જોઈને પત્નીને વળી ભાવિતતા વધે છે, તો પછી પતિની રીઝ વધે છે. આમ રસ અને રીઝ પરસ્પરની હરીફાઈથી વધતા રહે છે.

રસ હોય તિંહા દોય રીઝે - પત્નીને રસ છે અર્થાત્ પતિના ગુણ આદિમાં ભળે છે, એટલે સ્વયં રીઝે, ને પતિ પણ રીઝે, પતિ રીઝે એટલે વળી પત્નીનો રસ વધે. તેમ ભગવાનના ગુણથી આપણે ભાવિત થતાં આપણે પ્રભુના જ્ઞાનમાં યોગ્ય ઠર્યા, એ જ આપણા પર ભગવાન રીઝ્યા. ભગવાન રીઝે તેથી આપણા ભાવ વધે, રસ વધે.

આપણી યોગ્યતા એ સામાની રીઝ પર - પોટ્ટિલા તેતલીપુત્રઃ

તેતલીપુત્ર મંત્રી માગીને શ્રીમંત સોનીની કન્યા પોટ્ટિલા સાથે પરણ્યો, પાછળથી મંત્રી રાજ્યકારભારમાં ઘણો વ્યગ્ર રહે છે, તેથી પોટ્ટિલા સાથે પહેલા કરતાં ઓછું બોલવાનું થાય છે, ને પોટ્ટિલાને એથી એમ લાગે છે કે 'મારા પતિનો મારા પર પ્રેમ ઓછો થઈ ગયો છે.' એમાં એ સીદાય છે; ને જોગી-જોગણ આદિ દ્વારા પતિનું વશીકરણ કરવા ફાંફા મારે છે; પણ કશું વળતું નથી. કારણ કે પતિના સ્નેહાલાપ જે તે ઇચ્છે છે તેવા એને મળતા નથી, ને એના મનને ઓછું આવ્યા કરે છે. એમાં સાધ્વીજી મળ્યા. તો તેમના ઉપદેશે ધર્મમાર્ગે ચડી જવાથી પતિની નજરમાં એની વિશેષ યોગ્યતા દેખાય છે, ને એથી પોટ્ટિલાની વિશેષ સરભરા-સન્માન કરે છે. આમ પત્નીનો ધર્મરસ ને મંત્રીની રીઝની હરીફાઈ ચાલે છે.

પ્રશ્ન. પોટ્ટિલા મોહનો પ્રેમ કાઢી નાખી ધર્મમાર્ગે લાગી, એનું શું કારણ ?

ઉત્તર : અહીં સાધ્વીજી મહારાજે પોટ્ટિલાને કહ્યું કે,

"તને પતિ નથી બોલાવતા તેથી તું દુઃખી નથી, પરંતુ તારા કામરાગથી તું દુઃખી છે."

કેમ કે તારો કામરાગ તને પતિના લાડની ઝંખના કરાવે છે, ને એ લાડ તને મળતા નથી એટલે તને દુઃખ લાગે છે. એટલે એ દુઃખ વાસ્તવમાં મૂળ પાયામાં તારા કામરાગના લીધે છે. જો કામરાગ ન હોય તો કશી લાડની અપેક્ષા નથી, પછી લાડ ન મળવામાં દુઃખ શાનું લાગે ? માટે સમજ કે, તું કામરાગથી દુઃખી છે. અને સમજી રાખ, આ દુઃખ અનંતા ભવનું છે,

તારા કામરાગથી સળગતી રહીશ તો તો બીજા અનંતા ભવે ય તું ઊંચી નહિ આવે. માટે કામરાગ કાઢી નાખ, તે અહીં જ કાઢી નાખવા જેવો છે, કેમ કે કામરાગના સર્વ નાશ માટેનો આ એક જ ભવ છે. ધર્મરાગ વધારી ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ વિકસાવ; તો તારે કશું દુઃખ નહિ રહે. ટૂંકમાં, ધર્મના માર્ગે ચાલ, ને કામરાગને તોડી નાખ, તો ન્યાલ થઈ જઈશ."

પોટ્ટિલાએ સાધ્વીજીના વચને કામરાગ વોસિરાવ્યો, કાઢી નાખ્યો; એણે સમકિત સહિત બારવ્રત લીધાં, જીવન પલટાવી નાખ્યું ! ધર્મમાર્ગે લાગી, તો પતિના સ્નેહ ને લાડ બધું ભૂલી ગઈ. ધર્મપ્રવૃત્તિ વધી ગઈ, તો એક સાચી પતિવ્રતા નારી તરીકે એના દિલમાં પતિ પર ભાવ વધી ગયો. પતિની રીઝ બાહ્યથી નહીં, પણ પોતાના અંતરમાં પતિનું ઊંચુ સ્થાન એ પતિની રીઝ સમજી; તો પતિનો ય ભાવ તેના પ્રત્યે વધી ગયો.

સારાંશ, ભગવાનનાં જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વો, અને સ્યાદ્વાદ આદિ સિદ્ધાન્તોથી આપણું દિલ આખું ને આખું આરપાર ભાવિત કરી દઈએ એનાથી આખું ને આખું રંગી દઈએ, તેમજ, ભગવાનના ગુણો, સુકૃતો આપણામાં ઉતારીએ, તો ભગવાન આપણા પર રીઝે છે; અર્થાત્ (૧) પ્રભુની નજરમાં આપણી યોગ્યતા વિશેષ તરવરે, તેમજ (૨) ભગવાનનું આપણા દિલમાં ઊંચુ સ્થાન બને, એ જ ભગવાનની રીઝ છે, એ આપણને મળે છે. આ રીતે પોતાનો ભક્તિરસ અને ભગવાનની રીઝ એ બંને વધતી ચાલે. બંનેમાં સ્પર્ધા ચાલે, ભાવનરસ વધે તો ભગવાનની રીઝ વધે, ભગવાનની રીઝ વધે તો ભાવનરસ વધે. ભીલકુમાર એકલવ્યે આ કર્યું હતું, તે અપાર ગુરુકૃપા પામ્યો હતો. આ રીતે,

રસ ને રીઝ બેઉ હોડાહોડસું, મનના મનોરથ સીઝેજી.

પ્રભુને આપણા દિલમાં ઊંચું સ્થાન આપીએ, પ્રભુનું ઊંચું મૂલ્યાંકન કરીએ, એટલે એ પ્રભુની સાચી કૃપા થઈ. એથી ભક્તિભાવમાં વધારો થાય. એ થાય એટલે પ્રભુની રીઝ વધે, અર્થાત્ આપણને પ્રભુનું વળી વધારે મૂલ્યાંકન થાય કે "આહાહા ! કેવા મહાકિંમતી મારા તારણહાર પ્રભુ !" એ ભાવથી ભાવનરસ-ભાવિતતા વળી વધે. રસ અને રીઝ પરસ્પર બંને હરીફાઈથી વધે. એનું ફળ ?

મનના મનોરથ સીઝેજી

મનના મનોરથ કયા ? **'વીતરાગ' પ્રભુને ભજી મારે વીતરાગ થવું છે'** એ મનોરથ સિદ્ધ થાય. કેમ કે વીતરાગના ગુણોથી સંપૂર્ણ ભાવિત થવામાં પરાકાષ્ઠાએ એટલે કે ઉત્કૃષ્ટતા વીતરાગ બનાય છે. વીતરાગની કૃપા મળે એટલે કે હૈયામાં આપણે વીતરાગને ઉત્કૃષ્ટ ઊંચું સ્થાન આપીએ, તો વીતરાગ બનાય.

પ્રશ્ન : 'મનના મનોરથ' બહુવચન કહ્યું, તો બીજા કયા મનોરથ છે ?

ઉત્તર : વીતરાગ થવા અર્થાત્ વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરવા પૂર્વે ય ઘણું ઘણું પ્રાપ્ત કરવાનું છે, એના મનોરથ હોય, ને તે સિદ્ધ કરવાના છે. દા.ત. (૧) પાંચ યોગ - બીજો પૈકી પહેલું બીજ **"जिनेषु कुशलं चित्तं"** વગેરે વગેરે કેટલું ય પ્રાપ્તવ્ય છે, એના મનોરથ, આ ભાવનરસ અને પ્રભુની રીઝ સિદ્ધ થવાના બળ ઉપર, સફળ થવાનું સહેલું છે.

પ્રભુના ભક્તને મનોરથ કયા હોય ?

વીતરાગ પ્રભુના ભક્તને (૧) પહેલો તો ભવનિર્વેદનો સંસાર પર વૈરાગ્યનો મનોરથ હોય. તેથી તો પ્રભુની સારી દ્રવ્યભક્તિ કરી, પછી ભાવ-ભક્તિરૂપ ચૈત્યવંદનમાં 'જયવીયરાય' સૂત્રથી પહેલો ભવનિવ્વેઓ' માગે છે. 'પ્રભુ ! આપના પ્રભાવે મને સંસાર પર વૈરાગ્ય (અભાવ) હો.' પછી (૨) એના ઉપર માર્ગાનુ-સારિતા-તત્ત્વાનુસારિતા વગેરે પરાર્થકરણ સુધીના પાંચ લૌકિક સૌંદર્યના મનોરથ હોય, કે 'તે મને મળો', એટલે તે માગે છે. એના પર (૩) લોકોત્તર સૌંદર્ય તરીકે શુભ ગુરુયોગ અને તદ્વચન સેવાના મનોરથ હોય; એટલે તે માગે છે.

એમ **પાંચ યોગબીજોમાં** (૪) માનસિક - વાચિક - કાયિક - જિનોપાસના. આ જિનોપાસનામાં ભગવાન ભરાવવા, જિનમંદિર બંધાવવા, તીર્થયાત્રાઓ કરવી, યાત્રાસંઘ લઈ જવા, મહાન અર્હદ્અભિષેક ઉજવવા, જિનભક્તિ મહોત્સવ કરવા, પ્રભુના અલંકાર કરવા, અન્યોને જિનદર્શનાદિ ભક્તિમાં જોડનારાં આયોજન કરવા... વગેરે વગેરે ઘણું ઘણું આવે. (૫) આચાર્યાદિની ઉપાસના, આમાં વિવિધ સાધુસેવાઓ આવે. સહજ ભવ-વૈરાગ્ય, (૭) વિવિધ અભિગ્રહ-નિયમો, તથા (૮) આગમ ઉપાસનાના મનોરથ હોય. એમ (૯) માર્ગાનુસારીના ન્યાયસંપન્નતાદિ ગુણો, (૧૦) અપુનર્બંધક-દશાના **(i)** 'પાપ તીવ્રભાવે ન કરવા' **(ii)** 'ઘોર સંસાર પર બહુમાન નહિ' **(iii)** 'સર્વત્ર ઔચિત્યપાલન' એ ત્રણ ગુણના મનોરથ હોય. એના પર (૧૦) સમ્યગ્દર્શન અને (૧૧) એના ૬૭ ગુણના મનોરથ, (૧૨) દેશવિરતિ (શ્રાવકપણા) માટે યોગ્યતાના અ-ક્ષુદ્રતાદિ ૨૧ ગુણ, (૧૩) દેશવિરતિના ૧૨ વ્રત, (૧૪) શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમા, વગેરે વગેરેના મનોરથ હોય. એના પર (૧૫) સર્વવિરતિ-દીક્ષાની યોગ્યતાના ૧૬ ગુણ. (૧૬) સર્વ વિરતિ-સામાયિક, (૧૭) સાધુપણાના મૂળ ગુણ-પાંચમહાવ્રત આદિ ચરણ સિત્તરી, તથા સમિતિ ગુપ્તિ આદિ કરણસિત્તરીના મનોરથ હોય, તેમજ (૧૮) ગ્રહણ આસેવન શિક્ષા, જિનવચન આરાધનામાં આગળ શાસ્ત્રોના

રાતદિવસ અધ્યયન-સ્વાધ્યાયના કોડ હોય, મનોરથ હોય.

મનોરથો સાચી ભક્તિથી સીઝે :

આ બધા મનોરથ શી રીતે સિદ્ધ થાય ? તો કે સાચી જિનભક્તિથી સિદ્ધ થાય. એ માટે અહીં સાચી ભક્તિ ભાવનરસ કહ્યો' કહીને પ્રભુના તત્ત્વો-સિદ્ધાન્તો અને પ્રભુના ગુણો સાધનાઓ-સુકૃતોથી ભાવિતતા યાને ભાવનરસ અને એના પર પ્રભુની રીઝ અર્થાત્ પોતાના હૃદયમાં પ્રભુનું ઊંચામાં ઊંચું સ્થાન જોઈએ. અને પ્રભુની નજરમાં પોતાની સારી યોગ્યતા જોઈએ. આ રસ અને રીઝ પરસ્પરની હરીફાઈથી વધતા રહે છે. અને એથી મનના મનોરથ સિદ્ધ થાય છે. એવો કવિને વિશ્વાસ છે.

કઠિન સિદ્ધિ શી રીતે મળે ? :

પરંતુ આવી મોટી કઠિન સિદ્ધિઓ એમ એકદમ શી રીતે પ્રાપ્ત થાય ! ત્યારે જેમ સંભવનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં કહી આવેલા

"કાળલબ્ધિ મુજ મત ગણો, ભાવલબ્ધિ તુમ હાથે રે,
લડથડતું પણ ગજ બચ્ચું, ગાજે ગયવર સાથે રે;"

એ વાત અહીં કહે છે.

પણ ગુણવંતા ગોઠે ગાજશું, મોટા તે વિશ્રામોજી,
વાચક જસ કહે એહી જ આશરે, સુખ લહું ઠામો ઠામજી સુગુણ...૫

ભાવાર્થ : (આત્મ-સિદ્ધિરૂપ સાચી ભક્તિ આદિ કઠણ છે જરૂર), પરંતુ ગુણવંતાના આલંબને અમે, મોટા હાથીની પાછળ નાનું ગજ બચ્ચું ગાજે એમ), ગાજવાનું કરશું; અને એમાં મોટા પુરુષ વિશ્રામસ્થાન (આલંબન-સ્થાન) છે. વાચકયશ કવિ કહે છે એમના જ આશરે હું તો ઠામઠામ સુખ પામીશ.

વિવેચન : પણ ગુણવંતા ગોઠે ગાજશું. 'ભગવાનની સાચી ભક્તિ તે ભાવનરસ' એમ વાત તો કરી, પણ ખાટલે મોટી ખોટ કે પાયો જ નથી ! પાયારૂપ ભાવનરસ યાને પ્રભુના ગુણો-સુકૃતોથી મનને ભાવિત કરવાનું યાને ભાવિતતા તેમજ તત્ત્વો-સિદ્ધાન્તોથી ભાવિતતા લાવવા ક્યાંથી ? એટલે કહ્યું કે, ભગવાન ગુણવંતા છે. તેમના સહારે-તેમના આલંબને અમે પણ ગાજશું. ભગવાન જે રીતે જીવન જીવ્યા તે રીતે ભગવાનને નજર સામે રાખીને હું પણ જીવન જીવતો જઈશ, પછી ભલે અલ્પ અંશે પણ, જેમ ભગવાનની ક્ષમા, જેમ ભગવાનનો ચંદનબાળાનો અભિગ્રહ આ રીતે ભગવાનના ગુણ નજરમાં ને નજરમાં રાખીને ગાજીશ અર્થાત્ મારા જીવનમાં એ ક્ષમા, અભિગ્રહાદિ ગુણ ઉતારવા ભારે જોમ-ઉત્સાહ સાથે મથીશ.

જેમ લડથડતું પણ નાનું ગજબચ્ચું હજી જમીન પર બરાબર ઊભું રહી શકતું

નથી, ને ગર્જનાનો એટલો ધ્વનિ કાઢી શકતું નથી, છતાં મોટા હાથીના આલંબને ઘૂમે છે ને ગાજે છે, અર્થાત્ મોટો હાથી નદીની રેતમાં ગોળ ગોળ ઘૂમે છે ને ગાજે છે. એવી રીતે અમે પણ મથશું. મારા પ્રભુએ ઉચ્ચ કક્ષાની ક્ષમા-સંયમ આદિની સાધનાઓ કરી છે, તો હું નીચેની કક્ષાની સાધના કેમ ન કરી શકું ?' આ રીતે કવિએ આશ્વાસન મેળવ્યું કે અત્યારે એવા ઠીક ભાવનરસની શક્તિ નથી, છતાં પણ ગુણવંતા પ્રભુના આલંબને હું પણ સાધનાઓમાં ગાજીશ જોરદાર પુરુષાર્થ કરીશ.

કવિના અંતરની ધગશ કેટલી બધી આમાં વ્યક્ત થાય છે ! એવી ધગશ રાખ્યા વિના જો દુનિયાના સાહસ નથી થતા, તો ધગશ વિના ધર્મના સાહસિક કામ શી રીતે થાય ? મૂળ પાયામાં ધગશ જોઈએ - એમ કહી 'ગાજશું' શબ્દ કહે છે.

હરિભદ્ર પુરોહિતની ધગશ :

હરિભદ્ર પુરોહિતને સાધ્વીના મુકામ પાસેથી પસાર થતાં, '**चक्कीदुगं**' ગાથાનો અર્થ ન સમજાયો, તો એ પૂછવા મુકામમાં આવ્યા. સાધ્વીઓની સાધના અને પ્રશાંતતા જોઈ તથા અર્થ અમારા આચાર્ય મહારાજ સમજાવશે એમ મોટા સાધ્વીનો આચાર્ય પ્રત્યે વિનય વગેરે જોઈ, દિલમાં ધગશ કેવી જાગી હશે કે પછી ગાથાનો અર્થ સમજવા માટે આચાર્ય પાસે જતાં, જ્યાં આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે 'ગાથાનો અર્થ તો એકડે એકથી ક્રમસર ભણો ત્યારે સમજાય., ને તે સંસારના પાપ-કપડે નહિ. પણ સાધુના પવિત્ર વેશે જ કરવાનું ભણવાનું ' તો હરિભદ્ર પુરોહિત સાધુ બનવા તૈયાર થઈ ગયા ! ક્યાં મોટું રાજમાન્ય વિદ્વાન પુરોહિત પદ ? ને ક્યાં જૈન સાધુપણું ? પોતાના વેદ અને વૈદિક-ધર્મનો ક્ષણમાં ત્યાગ ! અને જે જૈનધર્મ અને એના આચાર-વિચારનો કશો અભ્યાસ નથી, એને તરતમાં જ સ્વીકારી, લઈ લીધું સાધુપણું ! કેમ આ બન્યું ? કહો, ધગશથી ધગશ જાગી ગઈ કે 'ગાથાનો અર્થ સમજ્યા વિના રહું નહિ.'

એમ કવિને અહીં ધગશ જાગી છે **'પણ ગુણવંતા ગોઠે ગાજશું, મોટા તે વિશ્રામોજી'** 'પ્રભુ એવા મોટા છે, કે તે મારે મહાન વિસામો છે, આશ્વાસન છે, જે પ્રભુની કૃપાના બળે પ્રભુના આશરે મોટા યોગાભ્યાસી-જ્ઞાની-ધ્યાની એવા ગૌતમ સ્વામી, ધન્નો અણગાર, ધનાજીમુનિ અને શાલિભદ્રમુનિ જેવા તરી ગયા. તે જ કૃપા અને આશરાના બળે આલંબનના બળે હું પણ તરી જઈશ. કદાચ આરાધનામાં તેટલો વિકાસ ન થાય, તો પણ હું નિરાશ નહીં થાઉં, કારણ કે પ્રભુનો મોટો વિશ્રામ છે, આશરો છે.

આ શ્રદ્ધાબળની વાત છે. આપણે તીર્થંકર પ્રભુ માથે ધર્યા છે ખરા, પરંતુ એવી શ્રદ્ધા નથી રાખી કે આ પ્રભુના બળે મારે અચિંત્ય સિદ્ધિઓ થઈ શકે છે,

માટે મારા આત્મદોષો નષ્ટ થઈ જવાના. 'એસો પંચ નમુક્કારો, સવ્વ પાવપ્પણાસણો' આ ખોટું થોડું જ બોલીએ છીએ ? એ સત્ય જ છે, પંચપરમેષ્ઠિ-અરિહંત નમસ્કારથી મારા પાપ અવશ્ય નષ્ટ થશે.

'ગુણવંતા ગોઠે ગાજશું'- આ વચન, આ પંચમકાળમાં સત્ત્વહીન આપણે આપણી લૂલી પાંગળી સાધનાઓમાં નિરાશ ન થઈ જઈએ, એ માટે પ્રોત્સાહક વચન છે. આ વચનથી આત્મા પોતાનો આંતર અવાજ કાઢે છે કે 'ભલે મારે પૂર્વના મહાપુરુષો જેવી સાધના નથી, જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ ઘણા ઘણા દોષો, અતિચારો, સ્ખલનાઓ લાગે છે, પરંતુ મને મહાગુણવંતા પરમાત્મા મળ્યા છે. તેથી એમનું જીવન, એમની સાધનાઓ, એમના સુકૃતો, એમના ગુણો...વગેરે મારે નજર સામે રાખવા એવા મળ્યા છે કે એના આલંબનને હું પણ સાધના-આરાધનામાં વેગબંધ આગળ વધતા રહેવાનો છું. સાધના-આરાધનામાં સ્ખલના કરાવનારા મોહની, હવે મને અરિહંત મળ્યા પછી, શી ચિંતા ? શો ભય ? કહ્યું ને ?

"તું મુજ હૃદયગિરિમાં વસે, સિંહ જો પરમ નિરીહ રે;
કુમત માતંગના જુથથી, તો પ્રભુ ! મુજ કીશી બીહ રે."

અર્થાત્ તું પરમ નિરીહ-નિસ્પૃહ અને એક સિંહ તરીકે મારા હૃદયરૂપી પર્વતમાં વસેલો હોય તો કુમતોરૂપી હાથીઓના સમૂહથી મારે શું બીવાનું રહે ?

ઈંદ્રભૂતિ ગૌતમના દિલમાં ઘણા બધા મિથ્યા શાસ્ત્રો હતા, મિથ્યાત્વ હતું, પરંતુ જ્યાં મહાવીર ભગવાન મળ્યા, પોતાનો સંશય દૂર કરવાથી સર્વજ્ઞ તરીકે ઓળખાયા. ને જ્યાં હૃદયમાં વસી ગયા, ત્યાં બધું મિથ્યાત્વ-મિથ્યાબોધ, મિથ્યા માન્યતાઓ સઘળું ય દૂર ભાગી ગયું ! પછી ભગવાનની એ હૂંફ લાગી કે ગુણવંતા ગોઠે ગાજ્યા. પ્રભુએ આપેલ ત્રિપદી અર્થાત્ ત્રણ પદ ૧૪ પૂર્વ સહિત દ્વાદશાંગી આગમો રચી કાઢ્યા !

પ્રશ્ન : મોટો હાથી ગાજે એની ગોઠે નાનું હાથી-બચ્ચું ગાજે, એમ અહીં ગુણવંત પ્રભુ શું ગાજતા કહેવાય ? અને આપણે શું ગાજવાનું કહેવાય ?

ઉત્તર : (૧) પહેલું તો પ્રભુએ દીક્ષા લીધી, સર્વ વિરતિ સામાયિક ઉચ્ચર્યું, એમાં દૃઢ સંકલ્પપૂર્વક 'કરેમિ સામાઈયં'માં 'સવ્વં સાવજ્જં' જોગં પચ્ચક્ખામિ' બોલ્યા, એ મોહને પડકારરૂપે ગાજ્યા કહેવાય. પડકાર આ કે 'મારે ચારિત્ર જીવનમાં ગમે તેવા પરીસહ-જુલ્મ-ઉપસર્ગ આવો, મારે સાવદ્ય યોગ-કષાય નહિ કરવાના પચ્ચક્ખાણ, કષાય ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા.' અરે ! 'જુલ્મગાર ખરાબ' કે, કે 'જુલ્મ ખરાબ' એટલું ય મનમાં લાવવાનું નહિ, પછી જ્યાં જ્યાં જુલ્મ આવ્યા. ત્યાં ત્યાં આ પ્રતિજ્ઞા નજર સામે એટલે કે જાણે ગાજ્યા કે 'મારે કષાય શરીર-

રાગ કશું ખંપે નહિ.' આ ગાજવાનો બાહ્ય ધ્વનિ નથી, આંતર ધ્વનિ છે. એના પર કવિ કહે છે તેમ પણ ગુણવંતા ગોઠે ગાજશું. એમાં

(૧) પહેલું ગાજશું એટલે કે 'પ્રભુના એ સર્વ વિરતિ-સામાયિકના દૃઢ સંકલ્પના આલંબને અમે પણ 'ગાજશું', અર્થાત્ અમે પણ અમારી શક્તિ ખૂબ ખરચીને મહાવ્રત સહિત શક્ય એટલા વ્રત-નિયમ કરશું'. આ એક ગાજવાનું.

(૨) બીજું ગાજવાનું એ, કે પ્રભુ સંયમ જીવનમાં ભદ્રપ્રતિમા-મહાભદ્રપ્રતિમા વગેરે ઘોર અભિગ્રહમાં ભયંકર ઉપસર્ગને પણ નહિ ગણકારતાં, કાયોત્સર્ગમાં રહી સ્થિર પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ એક જ દ્રવ્ય પર ધ્યાનમાં રહેલા ! એ પરથી આપણે પ્રભુને નજરમાં રાખી શક્તિ અનુસાર ધ્યાનમાં રહી શકીએ.

(૩) ત્રીજું ગાજવાનું એ, કે પ્રભુ પર ઉપસર્ગ આવ્યા. દા.ત. શૂલપાણી યક્ષે પ્રભુ પર જુલ્મ વરસાવવા માંડ્યા, એક રાતમાં જ ૯-૯ કલાક સુધી ત્રાસ પર ત્રાસ વરસતા રહ્યા ! પણ પ્રભુ ક્ષમા-સમતા-સહિષ્ણુતારૂપીગર્જના કરતા જ રહ્યા ! તો આપણે પણ એવા કોઈ ત્રાસ તકલીફ વખતે સમતારૂપી ગર્જના કરતા રહીએ. 'ગુણવંતા ગોઠે ગાજશું' એટલે એવા વખતે મનમાં સમતાભાવ આ વિચારીને લાવવાનો કે 'મારા પ્રભુએ આના કરતાં અતિ ભયંકર ત્રાસ જુલ્મોની હારમાળા વખતે ભારે સમતાભાવ રાખેલો. તો મારે એની અપેક્ષાએ આ અતિ સામાન્ય તકલીફમાં કેમ સમતાભાવ ન રહે ?'

બસ, મહાત્રાસમાં પણ ભાઈસાબ ! આ સમતાભાવ શી રીતે રહે ? દીનતા કરવાની કે કરમાઈ જવાની જરૂર નથી. કેમ કે આશરો જબરદસ્ત છે કોનો ?

'મોટા તે વિશ્રામોજી'

મોટા પુરુષ અરિહંત ભગવાન મારે મોટો વિસામો છે. ડુંગર ચડતાં વિસામા હોય છે એથી ચડતાં ચડતાં થાક લાગ્યો હોય આગળ ચડવાની એટલી હામ, એટલું જોમ ન હોય, પણ વિસામા પર વિશ્રાન્તિ કરતાં થાક ઉતારીને આગળ જોમપૂર્વક ચડાય છે. એમ આરાધના સાધનામાં સતત જોમ અને વેગપૂર્વક આગળ વધવા મોટા પુરુષો વિસામા તુલ્ય છે. એમના પર એમની સાધના પર વારેવારે મન ઠહેરાવવાથી મનને સ્ફૂર્તિ આવે છે જોમ ચડે છે.

જંગલમાંથી માલ સાથે પસાર થવું પડ્યું હોય, ત્યાં લૂંટારાઓના પકડો પકડો, મારો મારો એવા અવાજ આવતા હોય, પરંતુ પાસે જો મિલિટરી પોલિસ ચાલતી હોય, યા ત્યાં આવી ગઈ હોય, તો હૈયાને એ વિસામારૂપ દેખાય છે. એમ વિષયોના ઘેરાવાવાળા આ જગતમાં ધર્મની આરાધના-સાધના કરવા નીકળ્યા ત્યાં એમાં મન ડગુમગુ થવા ભય રહેતો હોય, પરંતુ ભગવાન પર દિલનો ઝોક રાખતાં

વિસામો લાગે છે. આપણી પાસે મહાન ધર્મશાસન આરાધનાના અંગો, આરાધક સાત્ત્વિક મહાપુરુષો....વગેરે સહિત ભગવાન છે, એ આપણા અંતરમાં છે, એ મોટો વિસામો છે.

"વાચક જસ કહે એહિજ આશરે, સુખ લહું ઠામોઠામજી."

વાચક યશ કવિ કહે છે કે, એ પ્રભુ અને પ્રભુની કૃપાના બળના આશ્વાસને હું ઠેર ઠેર સુખ પામીશ. પ્રભુનો જ એક આશરો રાખવાથી ઠામ ઠામ સુખ કેવી રીતે ? તો કે આ રીતે, કે –

(i) કોઈ આપત્તિ - આફત આવી, ત્યાં આ વિચાર, કે આફતને સમાધિપૂર્વક ભોગવી લેવાથી પૂર્વના દુષ્કર્મો નાશ પામે છે, કચરા સાફ થાય છે.' એવો મારા પ્રભુનો સિદ્ધાન્ત છે. એટલે આફતને સમાધિપૂર્વક ભોગવતાં સિદ્ધાન્તનાં પાલનથી ધર્માત્માને સિદ્ધાન્તના પાલનમાં જિનાજ્ઞા પાલનમાં અવર્ણનીય સાચું સુખ લાગે.

(ii) આરાધના મોળી અને જોમ તથા જોશ વગરની થાય છે, ત્યાં સર્વત્ર એ આરાધનાના પ્રણેતા શ્રી અરિહંત પ્રભુને દિલમાં રાખ્યાનો ભારે સંતોષ રાખવાનો, એ જ અરિહંતના આશરે સર્વત્ર સુખ તેથી પ્રભુના બળે જ આરાધનામાં વિશેષ જોમ મળે.

(iii) દુન્યવી મોટા માલ કે માન-સન્માન મળે ત્યાં, 'આ મારું માન નથી, પણ મારા પ્રભુનું સન્માન છે. પ્રભુનો પરમ પ્રતાપ છે, ઉપકાર છે, કે એના સેવક આગળ માલ-માન-સત્કાર ખેંચાઈ આવે છે. એ જ પ્રભુના આશરે સર્વત્ર સુખ.

(iv) તેમ 'આ બાહ્યમાં મળતા માલની કે માન-સન્માનની પણ એ કિંમત નથી જે કિંમત અરિહંતને હૈયે વસાવ્યાની છે' તે વિચારે આનંદ સુખ પામવાનું. આ રીતે અરિહંતના આશરે સુખ લહું ઠામોઠામ.

તેમ 'અરિહંતના આશરે ઠામ ઠામ સુખ લઉં' એટલે અરિહંતની પ્રાર્થનામાં સુખ, નમસ્કારમાં સુખ, સ્તવનમાં સુખ, સ્મરણમાં સુખ, આજ્ઞાવિહિત દરેક સાધના-આરાધનામાં સુખ, અર્થાત્ આજ્ઞા-પાલનમાં સુખ, આમ ભગવાનના આલંબને બધે સુખ જ સુખ માનવાનું; કેમ કે (૧) આ એકેક સાધનામાં અનંત કર્મોનો ક્ષય છે. (૨) મોક્ષ નિકટતા વધે છે; (૩) અરિહંતનો પરિચય વધે છે.

પ્રશ્ન : કોઈ કષ્ટમય સાધના કરતા હોય, ત્યાં માનો કે એ સાધનામાં કોઈ મોટું વિઘ્ન આવ્યું, તો ત્યાં 'પ્રભુના આશરે સુખ જ સુખ રહે' એ કેવી રીતે ?

ઉત્તર : તો કે મન કહે "પ્રભુ ! તેં મને ઠેઠ નિગોદમાંથી એટલે કે કેટલે બધે નીચેથી ! આટલે ઊંચે લાવી મૂક્યો ! તો હવે પ્રભુ ! તારા ખાતર આ સાધનાનું કષ્ટ કેમ ન ઉપાડું ? અને પ્રભુ ! તેં સાધનામાં જે ઘોર કષ્ટ ઉપાડ્યા છે,

જે પરીસહ ઉપસર્ગ સહન કર્યા છે, એ મને લાગે છે કે મારા જેવા મુડદાલ અને નિઃસત્ત્વ જીવો માટે જ સહન કર્યા છે. તેથી હવે તો અમારા અહોભાગ્ય કે અમે એમાંથી પાવર લઈએ, શક્તિ અને સત્ત્વ વિકસાવીએ. પ્રભુ ! મારા પર આટલા બધા તારા ઉપકારના પ્રતાપે મારામાં પણ કષ્ટો હસતાં સહવાનું અને સાધના-આરાધના કરવાનું બળ-જોમ-હોંશ આપશો.' આમ સાધના આરાધનામાં આપણા પર અનંત ઉપકાર વરસાવનારા પ્રભુ મન પર આવતાં જ સુખ જ સુખ લાગે.

જેમ આરાધનામાં સાધનામાં ભગવાનના આલંબને ઠામોઠામ સુખ તેમ સાંસારિક બાબતોમાં પણ અરિહંતને આગળ કર્યાથી ઠામઠામ સુખ લાગે. જેમ કે -

સાંસારિક જીવનમાં અરિહંત નહોતા મળ્યા, ને જે જે અપકૃત્ય, અને બદવ્યવહાર, તથા પાપસરંજામના કચરા ચાલતા હતા, તે હવે કચરા અરિહંત પામ્યાથી નથી; એનો પરમ હરખ થાય. એટલા માટે એમાં સુખ જ સુખ અનુભવાય.

વળી સાંસારિક જીવનમાં બે ઉદય હોય છે, - શુભોદય, ને અશુભોદય, શુભોદયમાં શાંતિથી પ્રભુસ્મરણ-સ્તવના અને પ્રભુના ગુણગણચિંતન થઈ શકે છે. એની મસ્તીનો આનંદ છે, સુખ છે; અને અશુભોદયમાં આ વિચારે સુખ છે કે, 'સમાધિથી અશુભોદય સહી લેવામાં કચરા સાફ થાય છે, અને મહાન સત્ત્વ-વિકાસનો લાભ મળે છે ! સત્ત્વના વિકાસે જ ગુણસ્થાનકમાં આગળ વધાય છે, અને અંતે સત્ત્વવિકાસે જ અપૂર્વકરણ થાય છે. શુક્લધ્યાન અને ક્ષપકશ્રેણી લાગે છે, જેના પર કેવળજ્ઞાન મળે છે ! તેથી અશુભોદયમાં એવા સત્ત્વવિકાસને દર્શાવનારા અરિહંત મળ્યાથી અશુભોદયમાં પણ આનંદ છે. આ રીતે સર્વત્ર પ્રભુના આલંબને સુખ જ સુખ લાગે છે. સીતાજી વનમાં રહ્યા રહ્યા આ જ કરતા હશે; તેથી વનમાં પણ સુખી હતા ! પાંચ પાંડવ દ્રૌપદી આ વિચારે જ જંગલમાં મસ્ત રહેતા હશે. પાલક પાપીની ઘાણીમાં ખંધકસૂરિના શિષ્ય ૫૦૦ મુનિ પીલાતા છતાં મનમાં મુનિસુવ્રત ભગવાનના આલંબને મસ્ત સુખી હતા. ને એમાં એ પાંચસો ય મુનિ કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે પધાર્યા ! ગજસુકુમાળને માથે સગડી મુકાયેલી, માથું ભડભડ બળે છે, છતાં ભગવાન નેમનાથ સ્વામીનો આશરો મળ્યાનો પારાવાર આનંદ હતો, તેથી મનને બળવાની કશી પીડા જ લાગતી નહોતી.

'ભગવાનના આશરે ઠામઠામ સુખ મળે' એ સૂત્ર વાક્ય છે. એના પર બહુ વિચાર થઈ શકે.

દા.ત. મિથ્યામાર્ગની શ્રદ્ધાથી અભક્ષ્ય-ભક્ષણ ટેસથી કરતો હોય, પરંતુ જો એને અરિહંતનો માર્ગ મળી જાય, ને એ અભક્ષ્યનો ત્યાગ કરે, પછી જ્યાં જ્યાં અભક્ષ્ય-ત્યાગના પ્રસંગ આવે, ત્યાં ત્યાં એને એમ થાય કે 'ભલું થજો પેલા ભાઈનું

કે એમણે અરિહંત ભગવાન ઓળખાવ્યા, એમનો માર્ગ બતાવ્યો. તે એ ભગવાનના આશરે હવે અભક્ષ્યત્યાગમાં અપૂર્વ આનંદ આવે છે !'

ધનપાલ પંડિતનું મિથ્યાત્વ કેમ ટળ્યું ?

ધારાનગરીમાં ભોજરાજાની રાજયસભાનું એક રત્ન પંડિત ધનપાલ. પૂર્વે મહામિથ્યાદૃષ્ટિ હતો. જૈન ધર્મનો પાકો વિરોધી, તે નગરીમાં જૈનમુનિ આવે, એમને 'કેટલું ભણ્યા છો ? ધર્મનું શું જાણો છો ?...' એમ પ્રશ્નો કરી પોતાની પંડિતાઈથી મશ્કરી કરે.

ધનપાલને જૈન મુનિની કેમ આટલી બધી ઈર્ષ્યા ! બનેલું એવું કે ધનપાલના પિતા બ્રાહ્મણ હતા, એને એકવાર જૈનમુનિ તરફથી ઉપકાર થયેલો તેથી એણે પોતાના બે બાળ પુત્રોમાંથી મોટા થયે એક પુત્ર મુનિને વહોરાવવાનું કબૂલેલું. તે મહારાજ વર્ષો પછી પાછા એ જ નગરમાં આવતાં અને બ્રાહ્મણને યાદ દેવડાવતાં, બ્રાહ્મણે ઘરે જઈ પહેલા મોટા પુત્ર ધનપાલને આ પિતૃ-ઋણ વાળવા વાત કરી તો ધનપાલ કહે,

"તમે મહારાજને કબૂલાત આપી છે, તો તમે જાઓ, હું મિથ્યાધર્મમાં શાનો જાઉં ?'

ત્યારે નાના પુત્ર શોભનને વાત કરતાં 'બાપનું દેવું માથા પર' એમ કરી એ મંજૂર થયો. બાપ એને મુનિ પાસે દીક્ષા અપાવે છે. એના પર ધનપાલને જૈન સાધુ અને જૈન ધર્મ પર ભારે દ્વેષ-ઈર્ષ્યા થાય છે;

હેં ? મારા ભાઈને સાધુ ઉપાડી ગયા ?' તે જૈનમુનિઓની મશ્કરી કરે છે. તેથી જૈનમુનિઓનું ધારાનગરીમાં આગમન બંધ થાય છે.

શોભનમુનિને આ ખબર પડતાં, ગુરુને કહી બીજા મુનિઓ સાથે અહીં આવે છે. અહીં પોતાના પૂર્વના સાંસારિક ઘરમાં પેસતાં ધનપાલ મશ્કરીના બોલથી આવકારે છે કે, - '**किं गर्दभदन्त कुशलं ते**' અર્થાત્ ગધેડાના જેવા દાંતવાળા તમને કુશળ છે ?

શોભનમુનિને દાંત સહેજ બહાર આવતો હતો. તેથી ભાઈએ ગર્દભદન્ત ! એવી ગાળ દીધી, પણ મુનિ ગાંજ્યા જાય એવા નહોતા. કેમ કે એમને તો હિંસાભર્યા યજ્ઞ આચારાદિના ઉપદેશક મિથ્યા વૈદિક ધર્મમાંથી ખસી વીતરાગ સર્વજ્ઞ પ્રભુના સૂક્ષ્મ જીવોને પણ અભયદાન દેનારા પરમ અહિંસામય જૈનધર્મમાં સ્થાન મળ્યું હતું. તેથી એ તો 'ગુણવંતા ગોઠે ગાજતા હતા', ગુણવંતા અરિહંત પ્રભુના તત્ત્વજ્ઞાનના આલંબને પ્રભુના ગૌરવથી ગાજતા હતા. એમણે તરત જવાબ દીધો **किं कपिवृषणास्य कुशलं ते** ? હે વાંદરાની અંડગોળી જેવા (લાલ) મુખવાળા તમને કુશળ છે ?'

ધનપાલ સમજી ગયો કે, આમને સતાવવામાં સાર નથી, તેથી હવે આગળ મશ્કરી ન લંબાવતાં પૂછે છે, 'શું લેશો ?'

શોભનમુનિ કહે, '**यथा कल्प्यम्** ' અમારે કલ્પે એવું.'

ધનપાલ પંડિત બીજી રસોઈ તૈયાર નહિ હોય તે દહીંનો વાટકો લઈ આવી કહે છે 'લો'.

શોભનમુનિ પૂછે છે, 'કેટલા દિવસનું છે ?'

ધનપાલ હાસ્ય કરતાં કહે છે - 'ઓહો ! લો આટલા સરસ દહીંમાં શું કીડા પડ્યા છે ? તે પૂછો છો કેટલા દિવસનું આ દહીં ?'

શોભનમુનિ કહે 'મને કહોને કેટલા દિવસનું ?'

પંડિત કહે 'ત્રણ દિવસનું હેં હેં હેં શું આમાં કીડા છે ?'

મુનિ કહે 'હા કીડા પડ્યા છે, શું કહેવું છે ? લાવો અળતો લાવો, છાંટો આના પર.' પંડિતે લાલ અળતો લાવી એના પર છાંટ્યો. તો દહીંએ લાલ કલર પકડી લીધો, પણ જીવડાએ ન પકડ્યો, એટલે લાલ દહીંમાં સફેદ કીડા ખદબદતા દેખાય છે.

મુનિ કહે - 'લો, જો જૂઓ શું છે ? તારા વેદશાસ્ત્રે આ જ શીખવાડ્યું કે, 'જીવતા જીવડાવાળું દહીં ખાઈ જવાનું ?' યા ચુલા ઉપર દહીં ગરમ કરતાં જીવતા જીવડાને પણ ઉકાળી નાખવાના ?'

આ તમારું આત્મ-કલ્યાણકર ધર્મશાસ્ત્ર ? એના પર પંડિતાઈનો ગર્વ ? એવો ગર્વ રાખી સાચા જ્ઞાની પવિત્ર ત્યાગી સંયમી મુનિઓની મશ્કરી કરવાની ? આ ઉત્તમ માનવઅવતારની આ સફળતા, જીવતા જીવડા ખાવા, ને મહાસંયમી મહાત્માની મશ્કરી કરવી ?"

ધનપાલને તો ભોંય ભારે થઈ ! કેમ કે મહાપંડિતનું નામ ધરાવે છે. અને આટલું બધું અજ્ઞાન છે, ધરતી માર્ગ આપે તો અંદરમાં ઊતરી જવાનું મન થયું ! પૂછે છે મુનિને, 'આ તમે શી રીતે જાણ્યું ?'

મુનિ કહે, 'અમારા શાસ્ત્રો વીતરાગ સર્વજ્ઞ અરિહંત ભગવાનના કહેલા છે, એમાં તો જ્ઞાનનો દરિયો છે. એમાંથી આટલું જ્ઞાન તો એક ખસખસ જેટલું ય ન ગણાય. જિનાગમથી આ જ્ઞાન મળે છે.

ધનપાલ પંડિતને આકર્ષણ થયું, ભાઈ મુનિની ક્ષમા માગે છે, મિથ્યા ધર્મના ત્યાગ કરી જૈન ધર્મનું સમ્યક્ત્વ સ્વીકારી જૈન શાસ્ત્રો ભણી જૈન મહાપંડિત થાય છે !

પછી તો જીવનમાં અરિહંત અને અરિહંતના શાસનના આશરે આધારે એણે જે અદ્‌ભુત સુખ અનુભવ્યા છે, એ પ્રબંધ ગ્રંથોમાંથી જાણવા મળે છે. એમનું 'તિલકમંજરી' શાસ્ત્ર, 'ઋષભપંચાશિકા' વગેરેમાં જોવા મળે છે કે અરિહંતના આશરે

એમના દિલમાં કેટકેટલા સુખ આનંદના સંવેદન ઉછળતા હશે !

"વાચક જશ કહે એહીજ આશરે સુખ લહું ઠામોઠામજી."

આને એ રીતે પણ ઘટાવી શકાય, કે - જગતમાં જ્યાં જ્યાં મારી નજર પડે છે, ત્યાં ત્યાં અરિહંતના જીવનના આશરે એ દેખાય છે કે, અરિહંત દેવે આ બધા પદાર્થને ઉદાસીન દૃષ્ટિથી જોયેલા. એમાં કશા રાગદ્વેષ નહિ કરેલા. એ પ્રભુના આધારે મારે પણ એવું ઉદાસીન દર્શન રાખું, તો કશી હૈયાહોળી નહિ, આનંદ આનંદ. જેવો આ ઉદાસીન ભાવ કોઈ પણ દર્શનમાં, એવો દરેકેદરેક જગતના પદાર્થના શ્રવણમાં, અને સ્મરણમાં પણ ઉદાસીન ભાવ. એ ઉદાસીન ભાવમાં રાગ-દ્વેષ-હર્ષ-શોકની હૈયાહોળી નહિ, એ જ આનંદ આનંદ.

આમ અનેક રીતે 'સુખ લહું ઠામોઠામજી' વિચારી શકાય.

(ઈતિ શ્રી પદ્મપ્રભજિન સ્તવન-વિવેચના)